Makale Türü: Araştırma
Makale Geliş Tarihi: 15.10.2024
Makale Kabul Tarihi: 13.12.2024

SUBAŞI, Necdet. (2024) "Müslüman Erkekler ve Müslüman Kadınlar 'Hikmet' ve 'Teslimiyet'ten 'Nasıl' ve 'Neden'e Eski ve Yeni Sorular". *Tezkire Dergisi*. Yıl: 33 Sayı: 90. (145-197)

Müslüman Erkekler ve Müslüman Kadınlar 'Hikmet' ve 'Teslimiyet'ten 'Nasıl' ve 'Neden'e Eski ve Yeni Sorular

Necdet SUBAŞI*

Özet

Makale, İslam dünyasında 'erkeklik' ve 'kadınlık' kavramlarının tarihsel, dinî ve modern bağlamlardaki dönüşümünü incelemektedir. Bu kavramlar, modernleşme süreçlerinde toplumsal değişimler ve feminist hareketlerin etkisiyle yeniden şekillenmektedir. Çalışma, Kur'an ve sünnette tamamlayıcılık temelinde ele alınan kadın ve erkeklik rollerinin tarihsel süreçte patriyarkal bir yapıya evrildiğine dair eleştirilere dikkat çekerken, aynı zamanda İslam'ın eşitlikçi mesajının modern bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Modernleşmeyle birlikte toplumsal cinsiyet rollerinde köklü bir dönüşüm yaşanmaktadır. Kadınlar kamusal alanda daha fazla görünürlük kazanırken, erkeklerin geleneksel rolleri sorgulanmaktadır. İslami feminizm, dinî ve modern değerleri harmanlayarak kadınların özgürleşmesini savunmakta, dinî metinlerin yeniden yorumlanmasını talep etmektedir. Gelenek ve modernlik arasındaki gerilim, İslam toplumlarında erkeklik ve kadınlık kavramlarının derin bir dönüşüm sürecinden geçtiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslami Feminizm, Modernleşme, Erkeklik, Kadınlık, Cinsiyet, Feminizm, Mahremiyet

Abstract

The article analyses the transformation of the concepts of 'masculinity' and 'femininity' in the Islamic world in historical, religious and modern contexts. These concepts are reshaped under the influence of social changes and feminist movements in modernisation processes. The study draws attention to the criticisms that the roles of women and men, which are treated on the basis of complementarity in the Qur'an and Sunnah, have evolved into a patriarchal structure in the historical process, while at the same time emphasising the need to re-evaluate the egalitarian message of Islam in the modern context. With modernisation, there has been a radical transformation in gender roles. While women gain more visibility in the public sphere, the traditional roles of men are being questioned. Islamic feminism advocates the emancipation of women by blending religious and modern values and demands the reinterpretation of religious texts. The tension between tradition and modernity shows that the concepts of masculinity and femininity in Islamic societies are going through a deep transformation process.

Keywords: Islamic Feminism, Modernization, Masculinity, Femininity, Gender, Feminism, Privacy

* Dr. Din Sosyoloğu, parafe@me.com, ORCID: 0000-0002-2799-2148

Giriş

Çağdaş İslam dünyasında 'erkeklik' ve 'kadınlık' kavramları, son birkaç yüzyıl içinde cinsiyet odaklı/temelli olarak ortaya çıkan ve süregelen tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu kavramlar, sadece teolojik bir sorun olarak değil ayrıca sosyal, kültürel ve politik boyutlarıyla da müslüman toplumların yapısını derinden etkilemeye devam etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde temel İslami metinlerin yorumlanması, kültürel etkileşimler ve özellikle de modern dönemde ortaya çıkan feminist hareketler gibi çeşitli faktörler, bu kavramların algılanış ve uygulanış biçimlerini şekillendirmekte yönlendirici olmuştur.

Bu çalışma, *'müslüman erkek'* ve *'müslüman kadın'* kavramlarını din, kültür ve feminizm tartışmaları bağlamında ele alarak, bu kavramların tarihsel gelişimini, teolojik temellerini ve modern dönemdeki dönüşümünü incelemeyi öncelemektedir. Bu haliyle de makale, İslam'ın erken dönemlerinden başlayarak günümüze kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsamakta ve bu süreçte ortaya çıkan temel tartışmaları, belli başlı dönüm noktalarını ve zihniyet değişimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Makalenin bilişsel temeli, İslami literatüre (Kur'an, Sünnet, tefsir ve fıkıh) feminist ve İslami feminist[1] metinlerin yanı sıra sosyolojik ve kültürel çalışmalar ile modern dönemdeki akademik araştırmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda, erkeklik ve kadınlık kavramlarının tarihsel, dinî ve toplumsal çerçevede nasıl inşa edildiği ve dönüştüğü, mevcut durumu anlamaya yönelik bir yorumlama problemi olarak ele alınacaktır.

Sorunlu Alanlar

Modern dünyada müslüman erkekler ve kadınlar meselesi, Batı merkezli modernleşme süreçlerinin İslam toplumlarındaki etkilerinden

[1] İslam dünyasında gelişen feminist hareketleri incelerken, bağlamsal farklılıkları dikkate alarak *'İslami feminist', 'Müslüman feminist'* veya *'feminist Müslüman'* gibi tanımlamaları kullanmaktan çekinmiyorum. Bu tanımlamaların, bizzat öznelerin kendileri tarafından yapıldığını kabul ediyor ve kendilerini bu şekilde ifade ederek İslam çerçevesinde kalma niyet ve gayretlerini ilan ettiklerini düşünüyorum. Ayrıca, bu isimlendirmeler aracılığıyla diğer müslümanlara, meşru ve sürdürülebilir açıklamalar peşinde olduklarını göstermek istediklerine inanıyorum. Bu bağlamda, yaptıkları işi ve belirledikleri yönelimi değerli buluyor, bu tavrımın kadınların kendi dillerini ve yollarını bulma çabalarını desteklemenin bir tezahürü olduğunu düşünüyorum. Nitekim Samier ve ElKaleh'in de belirttiği gibi, kadınların güçlenme çabalarının İslam'ın temel metinlerine dayandırılması, kültürel yanlış anlamaların ve ataerkil pratiklerin düzeltilmesi açısından önemli bir katkı sağlayabilir (2021: 6).

kaynaklanan karmaşık bir doğaya sahiptir. Sekülerleşme teorilerinin öngördüğü şekilde dinin toplumsal yaşamdan çekilmesi beklenirken, müslüman toplumlarda din, kamusal alanda bir referans kaynağı olmaya devam etmektedir (Berger, 2014: 40-59). Ancak kentleşme, eğitim olanaklarının artışı ve modern yaşam formları, müslümanların geleneksel rollerini yeniden gözden geçirmelerini ve değerlendirmelerini adeta zorunlu kılmıştır. Öte yandan geleneksel İslami yorumların modern dünyanın ihtiyaçlarıyla nasıl buluşturulacağı ya da uzlaştırılacağı sorusu da toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde önemli bir tartışma alanı yaratmıştır. Bu hiç de sürpriz olmayan gerilim, İslam toplumları içinde ve Batı ile olan ilişkilerde süreklilik arz eden köklü bir problematiği harekete geçirmiştir.

Modern dünyada müslümanlar, 'yeni' kimlik inşa süreçlerinde geleneksel dinî atıf zincirleriyle çağdaş yaşamın talepleri arasında gidip gelmektedir. Bu süreçte İslam'ın modern zamanlara nasıl taşınacağı veya burada hangi söylem ya da modellerin esas alınıp ihya edileceği sorusu, entelektüel tartışmaların merkezine oturmuştur. Geleneği 'katılık,' modernliği ise 'ölçüsüzlük' ile ilişkilendiren bazı yaklaşımlar, bu iki uç nokta arasında kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyulan yeni bir denge arayışını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda İslami feminist hareketlerin ortaya çıkışı, kadınların geleneksel dinî yorumları sorgulama cesareti göstermesi ve erkeklerin otorite pozisyonlarının bu sorgulamanın etkisiyle zayıflaması, halihazırda sürmekte olan tartışmayı daha da derinleştirmiştir (Ali, 2014; Yıldırım, 2019; Ayaz, 2024; İSAV, 2012).

Müslüman toplumlarda yaşanan değişim, kendine özgü bir karakter taşımakta ve oldukça çeşitlenmiş formlarla gerçekleşmektedir. Bu nedenle, müslüman toplumların modernleşme deneyimleri, Batılı modernleşme teorilerinin öngördüğü tek tip değişim modelleriyle örtüşmemektedir. Bunun yerine, melez ve çoğul nitelikte batı dışı modernlikler ortaya çıkmıştır (Göle, 1992; Yılmaz, 2015). Örneğin kadın-erkek ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi söz konusu olduğunda, bu yeni talepkârlık karşısında duruma en çok da geleneksel/gelenekli yapılar ciddi bir direnç göstermektedir. Toplumsal değişimin hızı ve yönü konusunda daha derinlikli çatışmalara fırsat veren bu gerilim, içinde yaşadığımız dünyada müslüman erkekler ve kadınlar meselesini sürekli gündemde tutmaktadır.

Modernleşme süreçlerinin etkisi ve baskısı, neredeyse her alanda olduğu gibi 'erkek' ve 'kadın' rollerinin kadim işleyiş tarzlarını da de-

ğiştirilebilir bir hâle getirmiştir. Geleneksel yapı içinde dinî ve kültürel zeminin şekillendirdiği klasik cinsiyet temsilleri, bugün farklı muhakeme biçimlerinin yarattığı muğlaklıklarla birlikte, gündelik hayatın sıradan birer normu olarak algılanmaya ve kabul görmeye başlanmıştır[2]. Aynı şekilde İslam'ın, bir din olarak hayata yansıyan varlığı ve etkisi de çeşitli eleştiriler, müdahaleler ve saldırılarla sürekli olarak sorgulanma, sıkıştırılma ve tacize maruz kalma durumunda kalmaktadır.

Modernleşme Deneyimi

Müslüman erkekler ve kadınların modernleşme deneyimlerini tek bir söylem çerçevesinde ele almak, şüphesiz birçok metodolojik soruna yol açacaktır. İslam toplumlarında toplumsal cinsiyet rollerinin tarihsel ağırlığı ve modernleşme süreçlerinde geçirdiği dönüşüm, her iki cinsiyete ait deneyimlerin farklı boyutlarda incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle modern şehirleşme ve eğitim hayatı hem kadınlar hem de erkekler üzerinde asimetrik etkiler yaratmıştır. Yeni yaşam olanakları, çeşitlenen düşünme biçimleri ve küresel etkileşimlerin sınır tanımayan akışkanlığı, en başta kadınlar için yeni 'özgürleşme' alanları açarken bu gelişmeler erkeklerin geleneksel iktidar pozisyonlarını da bir hayli sarsmıştır.

Bununla birlikte müslüman erkekler ve kadınların modernleşme deneyimlerini tamamen birbirinden bağımsız incelemek de sakıncalıdır. Toplumsal cinsiyet rolleri her şeyden önce karşılıklı etkileşimle şekillenen ve birbirini mütemadiyen etkileyen yapıların bileşkesidir. Bununla birlikte modern yaşam endüstrisi de hem tarihsel birikimi hem de modern yorumlarıyla erkek ve kadın kimliklerini dönüştürmeye devam etmektedir. İş hayatı, eğitim, kamusal alana katılım ve aile içi roller gibi alanlarda meydana gelen değişimler, her iki cinsiyeti kapsayan bütüncül bir dönüşümün hızını artırmaktadır.

O hâlde müslüman toplumlarda toplumsal cinsiyet rollerine yönelik değişimler, yalnızca kadın veya erkek ekseninde değerlendiri-

[2] Burada yeri gelmişken hatırlatmak gerekir ki İslami feminizmin toplumsal tabanının zayıf olduğu iddiaları, hareketin geleneksel cemaat yapılarından akademik çevrelere kadar ulaşan geniş etkisi düşünüldüğünde gerçeği yansıtmamaktadır. Bu geniş etki, aksine hareketin hem teoride hem de pratikte güçlü bir varlık gösterdiğini kanıtlamaktadır. İslami feminizmin geleneksel dinî otoritenin onayına ihtiyaç duyduğu yönündeki görüşler ise hareketin zaten eleştirdiği metodolojik sorunlara boyun eğmesi anlamına gelmektedir. Oysa hareketin temel amacı, mevcut yapıların ötesine geçerek İslami metinleri feminist teori ile birlikte eleştirel bir bakış açısıyla yeniden yorumlamak ve bu süreçte temel dinî metinlerin özünü korurken feminist bakış açısından yararlanarak yapay uzlaşmalar yerine sağlam bir teorik ve pratik temel oluşturmaktır.

lemez. Bu bağlamda hem bireysel deneyimleri hem de karşılıklı etkileşim alanlarını dikkate alan yeni ve geniş bir perspektif geliştirmek gerekir. Bu yöntem, toplumsal yapının dinî, kültürel ve modern unsurlarının birbiriyle nasıl etkileşim içinde olduğunu anlamak için de gereklidir.

Dinî gelenek ve modern pratikler arasındaki gidiş ve gelişler ve sarsıntının normale dönüştürdüğü gerilim, toplumsal cinsiyet rollerinin geleceği üzerinde derin bir kuşku ve tedirginlik yaratmaya devam etmektedir. Bu bağlamsal tezahürler, modernleşme süreçlerinin dinamiklerini anlamak, müslüman erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dönüşümünü daha yoğun bir şekilde ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Referans Bölgeleri

Müslüman erkekler ve kadınlar konusundaki temel birtakım çözümlemelerde öncelikli referans noktası olarak Kur'an ve Sünnet'in oluşturduğu normatif çerçevenin belirleyici olduğunu hatırlamak gerekir. Problem alanına hangi zaviyeden bakılırsa bakılsın İslam'ın kurucu metinleri, toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde temel bir meşruiyet kaynağı olarak işlev görmektedir. Ancak bu ortak referans noktası, yalnızca bir çerçeve sunmakla kalmaz; aynı zamanda meselelerin çözümlenmesi için sağlam bir zemin de sağlar. Ne var ki bu metinlerin yorumlanma biçimleri, tarihsel süreç içinde değişken bir görünüm arz etmiştir. Özellikle modern dönemde, kurucu ve temel metinlerin yeniden yorumlanması üzerine ortaya çıkan metodolojik tartışmalar, klasik fıkıh literatürünün kadın ve erkek rollerine ilişkin geleneksel yaklaşımlarını sınır tanımaz bir cesaretle sorgulamaya açmıştır. İslam hukuk geleneğinin 'ataerkil'[3] karakteri ile modern eşitlik talepleri arasındaki çelişki, güncel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda fıkıh geleneğinin oluşturduğu ikincil literatür ve referans ağı, modern yorumların hem dayanak noktası hem de eleştiri hedefi olarak ikili bir işlev görmektedir (Bayındır, 2012; Gürkan, 2023)

[3] Bu metni kaleme alırken feminist terminolojinin temel kavramlarını kullanmayı bilinçli bir tercih olarak benimsedim. 'Ataerkil,' 'patriyarkal' ve 'erkek egemen' gibi ifadeleri, bu kavramların alandaki özgün anlamlarını muhafaza ederek ve başka bir bağlama zorlamaksızın, feminist düşünce içerisinde nasıl kullanılıyorsa o şekilde ele aldım. Feminizmin ortaya koyduğu bir sorunu ve onun şekillendirdiği bir tartışma alanını, kendi geliştirdiği kavramları dışarıda bırakarak ya da bu kavramların açıklayıcı gücünü göz ardı ederek tartışmanın etik düzeyde analitik bir tutarlılık sağlamayacağını düşünüyorum.

Klasik fıkıh literatürü, geçmişteki ulemanın dinî ilkeleri kendi gerçeklikleriyle ilişkilendirerek sistematize etme çabasının bir ürünü olarak İslam'ın evrensel mesajını pratik hayata taşıyan esnek ve dinamik bir yapı sunmaktaydı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm üretme ihtiyacından doğan fıkıh, Kur'an ve Sünnet'ten sonra en önemli dinî referans haline gelirken, usul-ü fıkıh metodolojisi sayesinde farklı zaman ve mekânlarda müslümanların dinî hayatını düzenli ve tutarlı bir şekilde sürdürmesini mümkün kılmıştır.

Fukahanın geliştirdiği içtihat mekanizmaları ve istinbat yöntemleri, nassların ruhunu anlayarak değişen şartlara uyum sağlama kabiliyeti kazandırmış ve dinî düşünce ile pratiğin canlılığını asırlar boyunca korumasını mümkün kılmıştır. Klasik fıkıh literatürü, geçmişteki ulemanın din ile kendi gerçeklikleri arasındaki ilişkiyi düzenleme çabasının bir ürünü olarak, İslam'ın temel ilkelerini korurken farklı zaman ve mekânlarda dinî yaşantının sürekliliğini sağlamıştır. Fıkıh, usul-ü fıkıh gibi sofistike yöntemler aracılığıyla İslam'ın evrensel mesajını gündelik hayatın dinamikleriyle buluşturmayı başarmıştır.

Ancak modern dönemde, sömürgecilik ve modernleşme süreçlerinin tetiklediği siyasi, sosyal ve entelektüel dönüşümler fıkhın eski etkisini yitirmesine yol açmıştır. Geleneksel medrese eğitiminin zayıflaması ve modern hukuk sistemlerinin benimsenmesi, fıkhın pratik işlevselliğini büyük ölçüde azaltmıştır. Ayrıca, fıkıh alimlerinin modern bilimlerle ve çağdaş düşünce akımlarıyla yeterince ilişki kuramaması, klasik mirasın güncel problemlere çözüm üretmesini zorlaştırmış; bu da modern çağın karmaşık meselelerine yönelik keyfi ve fevri yaklaşımların önünü açmıştır. Küreselleşme, teknolojik değişim ve İslam dünyasındaki siyasi istikrarsızlıklar, fıkıh kurumlarının yeni problemlere adaptasyonunu engelleyerek dinî düşüncenin modern hayatla uyumlu bir şekilde gelişimini güçleştirmiştir.

Tüm bunların yanı sıra, çağdaş sorunların geleneksel usul ve yöntemlere uygun şekilde ele alınmaması, özellikle cinsiyet rollerinin değişen yapısına dair çözümlemelerde usullerin dışında kalma çabaları, hükümlerin yeniden yorumlanmasında keyfilik ve fevrilik eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Bu durum, içtihat mekanizmasının işlevselliğini kaybetmesine ve fıkhın modern hayatın gerekliliklerine uyum sağlama kapasitesinin zayıflamasına neden olmuştur.

Geleneksel fıkıh prosedürünün yerleşik yapıların ağırlığını göz ardı etmesi düşünülmemekle birlikte ortaya konan bütün bu ameliyenin Kur'an'ın ruhunu taşımaya ne ölçüde uygun olduğu sorusu günümüzde oldukça yüksek bir perdeden tartışılmaya hatta sorgulanmaya devam etmektedir. Çünkü yerel (ulusal, milli, coğrafi) kültürel kodların İslami normlarla iç içe geçmiş yapısı, toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahipti (Durakbaşa, 1998: 29). Örneğin Hint Alt Kıtası'ndaki müslüman kadınların kamusal görünürlüğü ile Kuzey Afrika'daki pratikler arasında gözlemlenen farklılıklar, İslami normların yerel kültürel kodlarla etkileşiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda örf ve âdetlerin şekillendirdiği toplumsal yapılar, dinî metinlerin yorumlanma biçimlerini de derinden etkilemiş hatta bu durum tek tip bir 'İslami toplumsal cinsiyet rejimi' yerine, birbirinden farklı, çoğul ve değişken formların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ali, 2014). Bu çerçevede modern müslüman erkeklik ve kadınlık formlarının inşasında, yerel kültürel kodların etkisi ve belirleyiciliği en az temel metinlerin normatif etkisi kadar önem arz etmektedir.

İslam'ın cinsiyet tanımlamaları, Kur'an'ın 'tek bir nefisten yaratılma' vurgusundan (Nisa 4:1) hareketle ontolojik bir eşitlik temelinde şekillenmiş olup, kadın ve erkeğin yaratılış bakımından eşdeğer olduğunu belirterek, toplumsal düzlemde farklılaşan cinsiyet rollerine de dikkat çeker. Erkeklere yüklenen 'kavvam'[4] rolü, aile reisliği ve nafaka sorumluluğu üzerinden tanımlanırken, kadınlara annelik ve aile kurumunun devamlılığında merkezi bir konum atfedilmiştir. Ancak bu rol dağılımı, Kur'an'da mutlak bir hiyerarşi değil, işlevsel bir tamamlayıcılık ilişkisi olarak sunulmuştur. Buna karşılık, geleneksel İslami müktesebatta erkek, nafaka sağlayıcı ve otorite figürü, kadın ise iffet, annelik ve aile içi hizmet rolleriyle tanımlanmış ve bu anlayış Nisa 4:34

[4] "Kavvam" kavramı, geleneksel tefsirlerde erkeklerin kadınlar üzerinde "yönetici, koruyucu, idareci" olduğu şeklinde yorumlanırken, feminist ve İslami feminist düşünürler bu kavrama farklı bir perspektif getirmiştir. Amine Vedûd-Muhsin, Asma Barlas ve Riffat Hassan gibi müslüman feministler, kavramın "destek olma, gözetme, bakım sağlama" anlamlarını taşıdığını ve bunun bir üstünlük değil, erkeklerin aileyi ekonomik olarak destekleme sorumluluğunu ifade ettiğini vurgulamaktadır. Bu düşünürler, ayeti tarihsel bağlamda değerlendirerek kavvam kavramını mutlak otorite yerine sorumluluk ve hizmet anlamında yorumlamışlardır. Seküler feministler, kavramı ataerkil toplum yapısının dinî metinlerdeki yansıması olarak ele alırken İslami feministler kavramı cinsiyet adaletine uygun bir şekilde yeniden yorumlayarak karşılıklı destek ve dayanışmaya dayalı bir aile yapısı önerisi geliştirmiştir. Bu modern yaklaşımlar, kavvam kavramını, otoriteden ziyade adalet ve iş birliği temelinde yeniden anlamlandırmayı hedeflemektedir (Görgülü, 2013: 383-394).

gibi ayetlerin belirli yorumlarıyla pekiştirilmiştir. Bu tanımlamalar tarihsel ve sosyolojik bağlamlarından koparıldığında, cinsiyetçi yorumlara ve farklı iktidar örüntülerini meşrulaştıran atıf siyasetlerine zemin hazırlamıştır. Özellikle 'kavvam' kavramının sosyolojik bağlamından uzaklaşıp, farklı iktidar ilişkilerini besleyen bir yapıya dönüşmesi, Kur'an'ın eşitlik ve tamamlayıcılık anlayışının pratikte farklı yorumlara açık hale gelmesine yol açmıştır.

Nisa Suresi'nin *"Erkekler, kadınların koruyucularıdır"* (4:34) ayeti, tarih boyunca erkeklerin ekonomik yükümlülüklerini aile içi otoriteye dönüştüren bir anlayışın yerleşmesine zemin hazırlamıştır. İslami feminist teorisyenler, bu ayetin geleneksel yorumlarının, nafaka sorumluluğu ve ailenin geçimini sağlama görevini, erkekleri yalnızca ekonomik destek sağlayıcı değil, aynı zamanda ailede son sözü söyleyen otorite figürü olarak konumlandırdığını vurgulamaktadır. Bu durum, zamanla kadınların ekonomik bağımsızlığını sınırlayarak cinsiyet temelli bir hiyerarşi oluşturmuş ve erkeklerin maddi yükümlülüklerinin kadınlara karşı bir güç aracına dönüşmesine yol açmıştır. Oysa Kur'an'daki adalet ve dayanışma ilkeleri, ekonomik sorumlulukların karşılıklı iş birliği temelinde paylaşılmasını teşvik etmektedir.

Modern dönemde kadınların çalışma hayatına artan katılımı, ekonomik sorumlulukların eşit paylaşılması gerektiği fikrini güçlendirmiş olsa da geleneksel yorumlar, erkeğin aile içindeki üstün konumunu koruma eğilimini sürdürmektedir. Müslüman feministler, bu hiyerarşik yapının erkekliği yalnızca ekonomik otoriteyle tanımlamasının hem erkekler hem de kadınlar için adaletsiz bir sistem yarattığını savunmaktadır. Bu bağlamda, ataerkil yaklaşımların dinî metinlerin tarihsel bağlamlarıyla yeniden ele alınarak yorumlanması gerektiğini vurgulamakta ve ekonomik sorumlulukların kadın ve erkek arasında adil bir şekilde paylaşılmasını öneren yaklaşımları desteklemektedirler (Altuntaş, 2023).

İslami feminizm, cinsiyet eşitliği kavramının yerine 'adalet' kavramını merkeze alarak, toplumsal cinsiyet rollerinin daha kapsayıcı bir şekilde ele alınmasını savunur. Bu yaklaşım, her bireyin biyolojik, sosyal ve ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak, mutlak eşitlik yerine adaletli bir dağılımı vurgular. Kur'an'daki adalet vurgusundan hareketle (Maide 5:8), cinsiyetler arası dengeli sorumluluk ve hak dağılımının esas alınması gerektiği belirtilir. İslami feministler, eşitliğin

bireylerin farklı ihtiyaçlarını göz ardı edebileceği için adalet ilkesinin daha uygun olduğunu öne sürerler. Bu bağlamda, kadının ekonomik bağımsızlık kazandığı modern toplumlarda nafaka gibi kavramların da bu yeni durumlar eşliğinde yeniden ele alınması önerilmektedir.

Kur'an'daki bazı ayetler, kadınlar ve erkekler için sosyal düzeyde iş bölümüne dayalı farklı roller öngörmektedir. Örneğin, miras hukukunda (Nisa 4:11) erkeğe kadından daha fazla pay verilmesi, dönemin ekonomik koşulları ve erkeğin nafaka yükümlülüğü bağlamında açıklanırken; şahitlik konusunda (Bakara 2:282) iki kadının bir erkek şahit yerine geçmesi de dönemin sosyal bağlamına özgü bir düzenleme olarak yorumlanmaktadır. Müslüman feministler, bu gibi ayetlerin tarihsel bağlamlarının göz ardı edilerek değerlendirilmesine karşı çıkmakta ve Kur'an'ın temel adalet ilkeleriyle uyumlu şekilde yeniden yorumlanması gerektiğini savunmaktadır. Onlara göre, bu düzenlemelerin patriyarkal normlar ve dönemin sosyo-ekonomik koşullarıyla şekillenmesi, kadınların hukuk önünde eşit statüye sahip olma haklarını sınırlamıştır.

Müslüman feministler, miras, şahitlik ve boşanma gibi hakların dinî ve kültürel bağlamların etkisiyle şekillendiğini ve bu bağlamdan koparıldığında ataerkil yorumlarla biçimlendirildiğini ileri sürmektedir. Örneğin, mirasta erkeğin payının kadının iki katı olması veya şahitlikte iki kadının bir erkeğe denk kabul edilmesi, Kur'an'ın temel adalet ve eşitlik ilkeleri ışığında yeniden ele alınması gereken konular olarak görülmektedir. Benzer şekilde, boşanma konusunda erkeklere tanınan tek taraflı boşanma hakkı (talak) ile kadınların daha sınırlı bir hakkı olan hul' arasındaki eşitsizlik, ataerkil yorumların etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Oysa Kur'an, evlilik ilişkisinin 'karşılıklı rıza ve merhamet' esasına dayandığını (Rum 30:21) vurgular; ancak bu ilkenin boşanma süreçlerinde yeterince gözetilmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle, Müslüman feministler, dinî metinlerdeki adalet ve eşitlik potansiyelinin tarihsel bağlamları dikkate alarak yeniden yorumlanması gerektiğini savunmaktadır.

Öte yandan geleneksel yapıda da aile kurumu, kadın ve erkek arasındaki ilişkileri düzenleyen temel mekanizma olarak işlev görmüştür. Ailenin önceliği ve her durumda kutsal olduğu fikri, bireysel talep ve beklentilerin kolektif çıkarlar lehine sınırlandırılmasını meşrulaştırmıştır *(Maslahat)*. Bu bağlamda, aile bütünlüğü ve yapısı içinde değer-

lendirilen kadın ve erkek rolleri, modern bir 'hak' söyleminden ziyade, karşılıklı bir 'vazife' anlayışı temelinde tanımlanmıştır. Haremlik-selamlık uygulaması gibi bazı istisnai mekânsal düzenlemeler, cinsiyet temelli etkileşimleri düzenleyen kurumsal mekanizmalar olarak işlev görmüş ve böylece farklı ontolojilere sahip cinsiyetlerin bir arada uyum içinde yaşaması sağlanmıştır.

Bu bağlamda, klasik fıkıh literatürü, dönemin sosyal ve kültürel şartları içinde cinsiyet rollerini şekillendirmiş ve büyük ölçüde erkek fakihlerin hâkimiyetinde bir gelenek hâline gelerek kadınları ağırlıklı şekilde aile içindeki görevleriyle tanımlamıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyıldan itibaren modern tefsir yaklaşımları, cinsiyet rollerine eleştirel bir perspektifle yaklaşmış ve klasik fıkıh literatürünün tarihsel şartlarla sınırlı olduğunu vurgulamaya başlamıştır (İSAV, 2005, 2012; Hatemi, 1995; Yılmaz, 2019). Buna karşın, eleştirel tefsir ve fıkıh çalışmaları yürüten kadın ilahiyatçılar, ataerkil yorumları sorgulamayı ve dinî metinlerin tarihsel bağlamını dikkate almayı hedeflemektedir (Altuntaş, 2023; Kenevir, Şeyda 2016).

İslami feminist yorum, klasik fıkıh literatürünü ataerkil olduğu gerekçesiyle yapısal düzeyde eleştirir ve temel dinî metinlerin kadın bakış açısıyla yeniden okunmasını savunur. Hz. Peygamber dönemindeki kadın sahabelerin kamusal hayattaki aktif rolleri ile sonraki dönemlerin kısıtlayıcı uygulamaları arasındaki çelişkiyi vurgulayarak bu sapmanın neden mutlaklaştırıldığını sorgular. Bu yaklaşım, Kur'an'ın bütüncül mesajını merkeze alan, ayetlerin tarihsel bağlamına odaklanan ve kadın deneyimini yorum sürecine katan yeni bir metodolojinin gerekliliğini öne çıkarır.

Oysaki geleneksel İslam toplumlarında kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurucu epistemolojik çerçeve, öncelikle vahyin mutlak belirleyiciliğine dayanmaktadır. Vahyi merkezine alan bir dünya görüşü, cinsiyet farklılıklarını ilahi hikmetin bir tezahürü olarak okumakta ısrarlı olmuş ve bunu konumlandırmış, ayrıca bu durum farklılıkların çatışmaya dönüşmesini engelleyen güçlü bir referans sistemi oluşturmuştur. Fıtrat kavramı etrafında şekillenen bu anlayış/kavrayış, kadın ve erkeğin ontolojik farklılıklarını bir problem değil kozmik düzenin zorunlu bir parçası olarak değerlendirmiştir. İlahi hikmet ve takdirle belirlenen bu roller, modern dönemdeki gibi müzakereye açık toplumsal inşalar kabilinden sorgulanması mümkün olmayan verili gerçeklikler olarak kabul edilmiştir (Hatemi, 1995).

Günümüzde çağdaş İslam düşüncesinde cinsiyet rolleri artık modernleşme sürecinin getirdiği yeni durumlar ve problematikler ışığında ele alınmaktadır. Kentleşme, eğitim ve küreselleşmenin etkisiyle geleneksel roller kıyasıya sorgulanırken, bu süreç aynı zamanda yeni gerilim alanlarını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, İslami feminist hareketin karşılaştığı belki de en büyük zorluk, modern eşitlik taleplerini İslami referanslarla uzlaştırma meselesidir. Klasik yaklaşımı savunanlar, modern yaklaşımları İslami geleneği tahrif etmekle eleştirirken; modernist bakış açıları ise geleneksel anlayışların çağın ihtiyaçlarına yanıt vermekte yetersiz kaldığını dile getirmektedir. Geçmişte geleneğin yerel yapılarla uzlaşması nasıl bir dengeyi beraberinde getirdiyse, bugün de İslami feministler modern söylemlerle bu dengeyi kurma çabasında benzer bir ikilemle karşı karşıyadır. Bu ayrışma ve çatışma, Müslüman toplumların modernleşme sürecinde yaşadığı temel çelişkilerden birini oluşturmaktadır.

Varlık Tasavvuru

Kur'an'ın insan tasavvurunda cinsiyet farklılığı, hiyerarşik bir ayrımdan çok varoluşsal bir tamamlayıcılığın göstergesi olarak ele alınmaktadır (Carullah, 1999; Şeriati, 1995). *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve kadından yarattık"* (Hucurat, 49:13) ayeti, insanlığın ortak kökenine ve yaratılıştaki eşitliğe vurgu yapmaktadır. Buna göre dinî sorumluluk ve ahiret hayatı (hesap günü) söz konusu olduğunda, her iki cinsiyet de aynı sorumluluklara tabidir. İman, salih amel ve takva gibi temel değerler açısından kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrım gözetilmemektedir. Allah katında üstünlüğün tek ölçüsü olarak takva prensibi vurgulanmakta, bunun dışındaki tüm dünyevi farklılıklar, statü ve roller ikincil konuma indirgenmektedir.

Öte yandan İbadet hayatının temel unsurları olan namaz, oruç, zekat ve hac gibi yükümlülükler erkekler için de kadınlar için de aynı değerde tutulmuştur. Kur'an'da *'Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridirler'* (Tevbe, 9:71) ayeti, bu minvalde olmak üzere kadın ve erkeğin dinî ve sosyal hayattaki karşılıklı hak ve sorumluluklarına işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in fiili uygulamalarında da (Sünnet) kadınların eğitim, sosyal hayata katılım ve dini öğrenme konularında erkeklerle eşit haklara sahip oldukları açıkça görülür. Sahabe kadınların mescide devam etmeleri, ilim meclislerine katılmaları ve dinî me-

selelerde söz sahibi olmaları bu özcü ve eşitlikçi yaklaşımın gündelik hayattaki yansımaları olarak değerlendirilebilir (Okiç, 1981**)**.

İslam geleneğinde kadın ve erkek ilişkisi, modern feminist teorinin 'karşıtlık' söyleminden farklı olarak, 'tamamlayıcılık' ve 'özde eşitlik' kavramları üzerine inşa edilmiştir. Kur'an'ın temel metinlerinde, özellikle Nisa Suresi'nin ilk ayetinde (4:1) vurgulanan '*tek bir nefisten yaratılma'* ilkesi, insanlığın ortak özünü ve varoluşsal eşitliğini ortaya koyar. Ayrıca, Zümer 39:6). Araf (7:189) ve Zariyat (51:49) surelerindeki 'çiftler halinde yaratılma' vurgusu, kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan varlıklar olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in *"Kadınlar, erkeklerin diğer yarısıdır"* (Ebu Davud, Taharet 94; Tirmizi, Taharet 82) hadisi de bu tamamlayıcılık ilkesini pekiştirir. Kur'an'ın cinsiyet yaklaşımında merkezi konumda olan 'takva' ve 'adalet' ilkeleri (Hucurat 49:13), üstünlüğün biyolojik cinsiyet veya toplumsal rollerle değil bireysel erdem ve Allah'a yakınlıkla ölçüldüğünü ortaya koyar. Nihayet Kur'an, erkekler ve kadınlar arasında adalet ilkesini evrensel bir değer olarak vurgular ve bu ilke, karşılıklı saygı, onur, eşitlik ve mutluluk için ideal bir model sunar (Haifaa, 2023: 7).

Temel ibadetlerdeki (namaz, oruç, zekât, hac) eşit sorumluluk anlayışı ve Adem-Havva kıssasındaki ortak sorumluluk vurgusu, İslam'ın cinsiyet konusundaki adalet ve denge temelli yaklaşımını yansıtır, kadını *'asli günah'* gibi olumsuz bir rolle ilişkilendiren anlayışları reddeder.

Tekrarlamak gerekirse İslam'ın temel kaynaklarında cinsiyet rolleri arasındaki farklılaşma, biyolojik ve sosyal işlevsellik temelinde ele alınmakta, bu farklılaşma hiçbir şekilde ontolojik bir üstünlük-aşağılık ilişkisine dönüştürülmemektedir (Şişman, 2012; Ercüment, 2024). Dolayısıyla, temel kaynaklar söz konusu olduğunda ve bütün bu referanslar eşliğinde, kadın ve erkek rolleri birbirinden bağımsız değil aksine karşılıklı tamamlayıcılık ilişkisi içinde değerlendirilmeyi zorunlu kılan atıflar üzerinden temellendirilebilir.

Burada söz konusu olan kuşkusuz *'ed-din'dir* ve ilk dönem müslümanları için herhangi bir dinî fiili, icraat ya da söylemi rasyonalize etme ya da başka bir yolla gerekçelendirme ihtiyacından söz edilemez. Çünkü burada aslolan teslimiyettir. Erken dönem müslümanlarını genellikle harekete geçiren saik, daha çok ilgili ayetlerin taşıdığı hikmete vasıl olma çabasıdır. Bu süreçte, ayetleri gündelik gerçekliğe tabi kıla-

rak açıklamaya tevessül etmekten söz edilemeyeceği gibi, herhangi bir ayeti gündelik beklentilerin ayarttığı sorularla belli bir mantığa büründürme ve makuliyet arama gayreti de hiçbir şekilde düşünülemezdi (Haifaa, 2023).

Geleneksel anlayış kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan varlıklar olduğunu ve bunun doğal bir düzen oluşturduğunu savunurken günümüzde Müslüman feministler bu yaklaşımı olabildiğince farklı açılardan ele almaktadır. Bu bağlamda temel soru, Kur'an ve Sünnet çerçevesinde şekillenen kadınlık ve erkeklik hallerinin neden sürekli açıklanmaya ihtiyaç duyduğu ve bu durumun giderek nasıl bir problemli alana dönüştüğüdür. Geleneksel bakış açısı bu rolleri uyum ve denge içinde müstakil bir sistem olarak görse de bu yapının günümüzde artık sürekli açıklanmaya muhtaç olması ve tartışma konusu olmaya devam etmesi, söz konusu düzenin iddia edildiği kadar 'doğal' ve 'dengeli' olmadığını düşündürmektedir. Burada özellikle dikkat çeken nokta, etken ve edilgen cinsiyet rollerinin dinden bağımsız olarak içeriklendirilen yapısının bizatihi sorun üreten bir sahada ortaya çıkmasıdır. Nitekim kurucu cinsiyet söyleminin toplumda yerleşik etkisine rağmen, müslüman feministler bu rollerin tarihsel, kültürel ve dinî bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve mevcut toplumsal cinsiyet düzeninin sorgulanabilir ve değişebilir olduğuna işaret etmektedir. Nihayet bu tartışmanın 'sorunu çözmeye yönelik bir adım' olarak görülmesi ise, toplumsal cinsiyet rollerinin statik değil dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve toplumsal-dinî etkileşimler yoluyla yeniden şekillendirilebileceğini göstermektedir. Aslında bu durum, bir yandan geleneksel anlayışın süregelen etkisini diğer yandan da bu anlayışın modern dünyada dinî referanslarla birlikte yeniden yorumlanma ihtiyacını ortaya koymaktadır (Toker, 2009; Yıldırım, 2019).

İslam düşünce geleneğinin temel dinamiklerinden biri olan tasavvufi yaklaşımlar, kadın-erkek ilişkilerini maddi boyutun ötesinde, ilahi aşk ve marifet perspektifinden yeniden yorumlamıştır. Bu geleneğin önde gelen temsilcileri arasında Rabiatü'l Adeviyye'den Muhyiddin İbn Arabi'ye, Mevlana Celalettin Rumi'den Aziz Mahmud Hüdayi'ye kadar pek çok sufi, insanı 'eşref-i mahlukat' *(yaratılmışların en şereflisi)* konumunda değerlendirirken, cinsiyet farklılıklarını değil kalp gözünün açıklığını ve manevi olgunluğu temel ölçüt olarak kabul etmiştir.

Tasavvufi düşüncede asıl mesele, her insanın özünde barındırdığı ilahi emaneti idrak edebilmesi ve 'iki günü eşit olan ziyandadır' hadisinin işaret ettiği manevi tekâmül yolculuğunda ilerleyebilmesidir. Bu bağlamda tasavvufi yaklaşımlar, dünyevi statü ve rollerin de ötesine geçerek, *'kendini bilen Rabbini bilir'* hikmetine ulaşmayı hedefleyen kulların ortak gayesini merkeze almıştır. Böylelikle cinsiyet temelli tartışmaları aşkın bir düzleme taşıyarak, insanın yaratılış amacına uygun farklı bir varoluş zemini sunmuştur (Uludağ, 1995).

Vaatler ve Maliyetler

İslam'ın temel kaynaklarında, erkek ve kadın için müslüman olmanın yükümlülükleri kulluk bilinci temelinde şekillenmiştir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler her iki cinsiyet için de eşit derecede bağlayıcıdır. Bununla birlikte, kadınların özel durumları (örneğin hayız ve nifas) gözetilerek bazı ruhsatlar tanınmış, bu da kadınların ibadet hayatında daha esnek bir pozisyona sahip olmalarını sağlamıştır. Erkeklere ise cuma namazı ve cemaatle namaz gibi ek sorumluluklar yüklenmiş, bu durum onların kamusal dindarlık pratiklerinde daha görünür bir konumda olmalarına neden olmuştur.

Modern hayatın getirdiği yeni imkânlar ve zorunluluklar karşısında geleneksel rollerin sürdürülebilirliği tartışılmakta ve İslami feminizmin bu dönüşüme yönelik bir çözüm önerisi sunabileceği düşünülmektedir. Bir başka açıdan, kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılımı, geleneksel rol dağılımının yeniden müzakere edilmesini zorunlu kılmakla kalmayacak hem erkekler hem de kadınlar için yeni bir dinî-toplumsal kimlik arayışını da beraberinde getirecektir.

Müslüman kadınların modern dünyada karşılaştığı en belirgin zorluk, özellikle örtünme pratiği nedeniyle kamusal alanda yaşadıkları görünürlük krizi ve iş hayatı ile eğitim alanlarında maruz kaldıkları ayrımcılıktır; ki bu durum onları dinî hassasiyetlerini korurken profesyonel gerekliliklere uyum sağlama noktasında sürekli bir meşruiyet arayışına ve ağır psikolojik-sosyal maliyetlere katlanmaya itmektedir. Kadınların eğitim ve iş hayatında artan görünürlüğü, geleneksel erkek egemenlik alanlarını tehdit eden bir gelişme olarak algılanırken, erkeklik kavramının toplumsal güç ilişkilerini yansıtan ve yeniden üreten merkezi rolü, feminist perspektife göre kadınların sürekli marjinalleştirilmesi pahasına korunmaya çalışılmaktadır (Ayubi, 2020:75).

Seküler normların hakim olduğu ortamlarda dindar kimliklerini koruma mücadelesi, kadınların kariyer fırsatlarından feragat etmelerine neden olurken, geleneksel rol dağılımının çözülmesi ve yeni rol tanımlarının henüz oturmamış olması, kadın-erkek ilişkilerinde ciddi gerilimler yaratmaktadır. Erkekler tarihsel ayrıcalıklarını kaybetme endişesiyle savunmacı bir tutum geliştirirken, kadınlar kazanılmış haklarını koruma ve genişletme mücadelesi vermekte, bu da modern dünyada Müslüman kalmanın maliyetlerinin kadın ve erkekler için farklı düzlemlerde tezahür etmesine neden olmaktadır. Bu durum, geleneksel erkeklik rollerinin yeniden tanımlanması ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin daha eşitlikçi bir zeminde yeniden kurulması ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Erkekler açısından modern dünyadaki temel maliyet, geleneksel otorite pozisyonlarının sarsılmasıyla ortaya çıkan kimlik krizidir. Aile reisliği, koruyuculuk ve nafaka yükümlülüğü gibi roller, modern ekonomik koşullarda sürdürülmesi giderek daha güç bir hâle gelmiştir. Kadınların ekonomik bağımsızlık kazanması ve kamusal alanda daha fazla görünürlük elde etmesi, geleneksel erkeklik rollerinin meşruiyetini sorgulanır hale getirmiştir.

Bu durum erkekler için de kadınlar için de yeni varoluşsal krizler yaratmakta ve özellikle kentli orta sınıfta karşılıklı güvensizlik ile dengesiz bir rekabet duygusunu beslemektedir. Modern İslami feminist literatür, bu sorunların temelinde 'geleneksel' İslam ile 'akışkan' modernlik arasındaki gerilimli çelişki alanlarına gönderme yapmaktadır. Buna göre İslam'ın temel öğretisini modern zamanlarda yenileyici bir söylemle canlandırma konusundaki ihmalkarlık ya da korunaklı gecikme payları, söz konusu mesafeyi giderek daha fazla açmaktadır (Albayrak, 2019).

Kadınlar hem modern toplumun beklentilerini karşılamak hem de dinî değerleri yaşatmak gibi çifte bir yük taşımaktadır. Giyimden sosyal ilişkilere, eğitimden kariyer tercihlerine kadar pek çok alanda bu dengeyi kurma çabası, kadınları sürekli bir müzakere ve uzlaşma süreci içinde tutmaktadır. Buna karşılık erkeklerin dinî temsiliyeti genellikle formel ve kurumsal düzeyde kalmaktadır.

Modern tüketim kültürü ve seküler yaşam tarzları sadece kadınlar için değil erkekler için de ortak bir gerilim kaynağıdır. Sosyal medya ve dijital kültürün yaygınlaşması, geleneksel dinî normların sürdü-

rülmesini daha da zorlaştırmaktadır. Özellikle genç kuşaklar, İslami değerlerle uyuşmayan eğlence pratikleri, karma sosyal ortamlar ve modern ilişki biçimleri karşısında direnç göstermekte zorlanmaktadır. Ayrıca küresel İslamofobi dalgası, erkek olsun kadın olsun hemen her müslüman için ek bir psikolojik yük oluşturarak dinî kimliklerini koruma çabasını daha da güçleştirmektedir.

Müslüman kadın ve erkekler, modern dünyada hem geleneksel rollerin sürdürülebilirliğini sorgulamakta hem de yeni kimlik arayışlarına yönelmektedir. Kadınlar, toplumsal değişim ile dinî gelenekler arasındaki gerilimi bedenlerinde ve yaşamlarında somutlaştırırken, erkekler geleneksel rollerin dönüşümünden kaynaklanan özgüven sorunlarıyla yüzleşmektedir. Tüm bu dinamikler, İslami feminist düşüncenin eleştiri ve çözüm önerileri sunarak modern Müslüman kimliğine dair tartışmalara yön vermeye devam etmesine olanak tanımaktadır.

Seküler Feminist Söylem

Seküler feminist söylemler, dinlerin, özellikle İslam'ın cinsiyet rolleri konusundaki öğretilerine yönelik eleştirilerini temelde ataerkil yapıları meşrulaştırma, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü sınırlama ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dinî referanslarla rasyonelleştirme iddiaları üzerinden şekillendirir. İslam'da cinsiyet, Allah tarafından verilen doğal bir gerçeklik olarak kabul edilirken, Batılı sosyolojik teoriler cinsiyeti sosyal olarak inşa edilen bir yapı olarak ele almaktadır. Müslüman erkeklik ise hem dinî hem de sosyal bağlamda sorumluluk, koruyuculuk ve liderlik kavramlarıyla şekillenmektedir (Siraj, 2006: 263). Ercüment, seküler müslüman feministlerin, feminist söylemlerin aksine kadınlara yönelik olumsuz tutumların kaynağını İslam'ın kendisinde değil, ataerkil geleneklerin dinî metinlere yansımış yorumlarında bulduklarını belirtmektedir. Bu bağlamdan hareketle, kadın haklarına yönelik reformların İslam'ın temel öğretilerine dayanarak şekillendirilmesi gerektiği savunulmakta ve din-gelenek ayrımının, İslam'ı eleştirilerden koruma ve toplumsal reformlara uyarlama stratejilerinin temelini oluşturduğu vurgulanmaktadır (2024: 40-49).

Bu eleştirilerin merkezinde, İslam'ın geleneksel yorumlarının erkek egemen bir dil ve otorite içerdiği ve bu yorumların kadınları sosyal, ekonomik ve politik açılardan dezavantajlı kıldığı düşüncesi yer alır. Özellikle Nisa 4:34 gibi ayetlerden hareketle, erkeklerin kadınlar

üzerinde 'kavvam' olduğu vurgusu, seküler feministler tarafından ataerkil düzenin dinî gerekçelerle temellendirilmesi olarak eleştirilir.

Modern feminist teorinin 'ataerkillik' eleştirisi, Müslüman toplumlarda aile yapısının sorgulanmasına yol açmış, ev içi roller ve sorumlulukların yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır. Feminist hareketin 'kişisel olan politiktir'[5] sloganı, aile içi ilişkilerin kamusal tartışmalara taşınmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, geleneksel rol dağılımlarının özellikle kentli müslüman ailelerde yeniden müzakere edilmesine neden olmuştur. Feminist eleştiriler, kadınların bireysel özgürlüklerini savunurken toplumsal bağlamlara olan duyarlılığı artırmıştır.

Seküler feminizmde bir diğer önemli eleştiri dinî söylemlerde cinsiyet rollerinin biyolojik farklılıklar üzerinden değişmez biçimde tanımlanmasıdır. Bu bakış açısına göre, İslami söylemlerde sıkça vurgulanan kadın ve erkeğin 'tamamlayıcılığı' düşüncesi, gerçekte erkek egemenliğini pekiştiren ve kadını erkeğe bağımlı kılan bir anlayışı beslemektedir. Seküler feministler, kadınların öncelikle annelik, iffet ve aile sorumlulukları üzerinden tanımlanmasının, onları kamusal alandan uzaklaştıran bir söyleme dönüştüğünü belirtirken, bu durumun kadınların eğitim, iş hayatı ve yöneticilik gibi alanlardaki fırsat eşitliğini engellediğini vurgulamaktadır. Bu eleştirel yaklaşım, söz konusu cinsiyet rollerinin tarihsel ve kültürel koşulların ürünü olduğunu ancak dinî metinler aracılığıyla mutlak ve değişmez kurallar olarak sunulmasının problemli olduğunu savunmaktadır.

Seküler feminist düşüncenin bir başka eleştirisi, dinin kadın bedeni ve mahremiyet üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu bağlamda İslam'daki örtünme ve tesettür uygulamaları özel bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Onlara göre örtünme pratikleri, kadın bedenini erkek bakışından ve arzusundan koruma gerekçesiyle meşrulaştırılsa bile özünde cinsiyetçi bir kontrol mekanizması işlevi görmektedir. Bazı feminist düşünürler, başörtüsü ve tesettürü bireysel bir tercih

[5] Modern feminist teorinin *"özel olan politiktir"* önermesi, bireylerin ev içi yaşamlarındaki deneyimlerinin (ev işleri, çocuk bakımı, aile içi roller ve ilişkiler) aslında toplumsal ve siyasal güç ilişkilerinin doğrudan bir yansıması olduğunu vurgular. Feminist düşünürler, geleneksel olarak "özel alan" kapsamında değerlendirilen ve bireysel tercihler olarak görülen kadınların ev içi emeği, toplumsal cinsiyet rolleri ve bireysel özgürlük alanındaki deneyimlerinin, ataerkil sistemin yapısal özelliklerinden kaynaklandığını ve bu nedenle de politik mücadelenin merkezinde yer alması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, özel alandaki eşitsizliklerin sistematik baskının sonucu olduğunu göstererek çözümün bireysel değil kolektif düzeyde aranması gerektiğini, dolayısıyla kadınların gündelik yaşam deneyimlerinin politik karakterini vurgulayarak toplumsal dönüşümün ancak bütün bunlarla ortak bir mücadele ile mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

olarak değerlendirmeye açık olsalar bile genel eğilim bu uygulamaları ataerkil baskının somut bir göstergesi olarak yorumlamak yönündedir. Seküler feministler özellikle örtünmenin dinî bir zorunluluk (farz) olarak 'dayatılma'sına karşı çıkarken, bu tür dinî söylemlerin kadın bedenini denetleme ve kadını kamusal alandan dışlama amacı taşıdığını savunmaktadır (Berktay, 1996; Özçetin, 2024).

Bir diğer eleştiri, hukuki eşitsizlikler üzerinedir. İslam hukukunda yer alan miras, şahitlik ve boşanma gibi düzenlemeler, seküler feminist söylemler tarafından kadınları ikincil konumda tutan yapısal eşitsizlikler olarak değerlendirilir. Nisa Suresi'nde miras paylaşımında (4:176) erkeğe daha fazla pay verilmesi veya şahitlikte iki kadının bir erkekle eşit kabul edilmesi, adalet ilkesi açısından sorgulanır. Bu yaklaşımlar, söz konusu hukuki normların tarihsel bağlamda ortaya çıktığını ancak modern toplumlarda 'eşit yurttaşlık ilkesi'yle çeliştiğini öne sürer.

Son olarak seküler feministler, dinî otoritelerin bilgi üretimindeki erkek egemenliğini eleştirir. İslam'daki klasik tefsir ve fıkıh literatürünün neredeyse tamamen erkekler tarafından inşa edilmesi, kadınların dinî yorumlama süreçlerinden dışlandığı iddiasına dayandırılır. Bu eleştiriler, İslam'ın değil İslam'ın yorumlanma biçimlerinin ataerkil kültürlerden beslendiğini vurgulasa da dinî metinlerin cinsiyet eşitliğine açık bir şekilde imkân tanımadığı yönündeki radikal yorumlarla da kesiştirilir. Bu nedenle de seküler feminist söylemler hem metinlerin hem de dinî pratiklerin patriyarkal yapılar tarafından şekillendirildiğini savunarak cinsiyet eşitliği temelinde eleştirel bir duruş sergilerler.

Görüldüğü gibi feminist teori, müslüman toplumlardaki cinsiyet ilişkilerini öncelikle yapısal bir iktidar sorunu olarak okumaktadır. Bu yaklaşım, dinî referansların ataerkil yapıları meşrulaştırmak için kullanıldığını ve bunun kadınların temel haklarını kısıtlayan bir baskı mekanizması oluşturduğunu öne sürmektedir. Klasik feminist analiz aile içi roller, miras hukuku ve kadınların kamusal görünürlüğü gibi alanlardaki eşitsizlikleri İslam'ın özünden değil erkek egemen yorum geleneğinden kaynaklanan sorunlar olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda müslüman erkeklerin, geleneksel ayrıcalıklarını sürdürmek amacıyla dinî argümanları her fırsatta araçsallaştırdığı vurgulanmaktadır (Utku, 2019).

Hem feminist hem de İslami feminist söylemlerin, kadın bakış açısından ele alınan rol ve statü kargaşasında erkekliğin fiili durumunu

objektif bir şekilde analiz etmeye yeterince yer vermediği bir gerçektir. Kadınların mukadderatını bütünüyle erkeklerin ürettiği otoriter bir üstünlüğe bağlama çabası ise, giderek her iki cinsiyet arasındaki karşılıklı "rıza ve anlayış" "imkânını imkansız kılarak" ayrıştırıcı bir cinsiyet ikiliğine yol açmaktadır.

Ancak bu perspektiflerin merkezine aldığı eleştirel duyarlılığın müslüman erkeklerin modernleşme sürecinde yaşadığı kimlik krizini yeterince analiz edemediği görülmektedir. Erkeklerin geleneksel rollerini kaybetme endişesiyle geliştirdikleri savunma mekanizmaları ve bunun yarattığı psikolojik yük, feminist analizlerde genellikle dikkate alınmamaktadır. Öte yandan modern ekonomik koşullarda geleneksel erkek rollerinin sürdürülebilirliği sorunu da yeterince tartışılmamıştır. Bu eksiklik, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dönüşümün sağlıklı bir zemine oturtulmasını engelleyici mahiyette sürmektedir. Sorunun bütüncül bir perspektiften değerlendirilememesi, giderek çözüm arayışlarını da sınırlandırmakta ve içinden çıkılmaz bir hâle sürüklemektedir.

Batı merkezli feminizmin evrensellik iddiasıyla ortaya koyduğu kadın hakları söylemi, Müslüman toplumların dinî ve kültürel kimliklerini görmezden gelen indirgemeci bir yaklaşım sergilemekte ve İslam coğrafyasındaki kadınları 'ezilen ve kurtarılması gereken bireyler' olarak konumlandırmaktadır. Başörtüsü gibi dinî pratikleri genellikle baskının sembolü olarak yorumlayan bu hegemonik bakış açısı, bu tercihi benimseyen kadınların kendi kararlarını ve özgür iradelerini görmezden gelerek hem kültürel hem de dinî kimlikleri homojenleştiren Batı merkezci bir anlatı üretmektedir. İslami feminizm ise kadınların özgürleşme mücadelesini temel dinî değerlerle uyumlu bir zeminde yürütürken, coğrafi, kültürel ve tarihsel bağlamların yarattığı farklı deneyimleri -örneğin Türkiye'deki başörtüsü yasağı tartışmalarının Suudi Arabistan'daki kadın hakları mücadelesinden farklı tarihsel ve siyasi bağlamlara sahip olması gibi- görünür kılmaktadır. Batı feminizminin kendi normlarını evrensel hakikat olarak sunma eğilimi ve yerel kadın hareketlerinin iç dinamiklerini göz ardı etmesi hem modernite hem de İslam bağlamında kadın haklarını tartışan Müslüman feministlerin güçlü eleştirilerine yol açmış; bu hareket, kadınların dinî kimliklerini koruyarak toplumsal değişime katkıda bulunmasını savunurken, Batı'nın seküler normlarını her koşulda evrensel birer stan-

dart olarak dayatma çabalarına karşı mesafeli bir duruş sergileyerek, kadınların kendi dinî ve kültürel kimlikleriyle özgürleşmelerini merkeze alan özgün bir yaklaşım geliştirmiştir.

İslami feminizm, Batı merkezli feminizmin homojenleştirici tutumuna karşı alternatif bir söylem geliştirmiştir. Kadın haklarını İslam'ın temel öğretileri çerçevesinde savunan İslami feministler böylece hem dinî kimliklerine sadık kalmakta hem de toplumsal cinsiyet adaleti talep etmektedir. Hareket, kadınların özgürleşmesini dinî temellere dayandırırken, Batı'nın sekülerleşme temelli yaklaşımını tercih etmemektedir. Kur'an'daki adalet ve merhamet ilkelerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine zemin hazırladığına vurgu yapan İslami feminizm, kadın haklarının kültürel ve dinî bağlamlara duyarlı bir şekilde ele alınmasını savunmaktadır.

Batı merkezli feminizm, sıklıkla *'kurtarıcı söylem'* olma iddiası üzerinden eleştirilmiştir. Özellikle Orta Doğu'daki savaşlar ve işgaller bağlamında, kadınların özgürleştirilmesi söylemi Batı müdahalelerini meşrulaştırıcı bir araç haline gelmiştir. Geçmişte Afganistan'daki başörtüsü yasağı ve Taliban karşıtı müdahaleler, kadın haklarını savunma adı altında Batılı hegemonyayı güçlendirmiştir. Bu durum, kadınların kendi toplumsal bağlamlarında hak arayışlarını gölgede bırakmış ve onları Batılı ajandaların nesnesi haline getirmiştir. İslami feministler, bu tür müdahalelerin gerçek toplumsal adalet arayışından çok, siyasi ve ekonomik çıkarlarla bağlantılı olduğunu savunmaktadır.

İslami Feminizm ve Tanımlama Siyaseti

Erkeklik ve kadınlık (eril/dişil) söylemleri, feminist düşünce akışı içinde şekillenmiştir. Ancak bu söylemler, ta Yunan düşüncesinden bu yana var olan bir ayrım ve fark bilincinin, feminizm tarafından farklı gerekçeler ve amaçlar doğrultusunda mutlaklaştırılarak yeniden geliştirildiği bir bağlama oturur. Cinsiyet farklılıklarını karşıt veya rakip kalıplar içinde ele alma yaklaşımı, feminist düşüncenin artık temel bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, erkeğin geleneksel üstünlük ve otoritesi ile kadının çaresizliği ve ikincil konumu, tarihsel olarak var olan durumlar üzerinden yeniden yorumlanmış, bazı yönleriyle pekiştirilmiş ve farklı anlamlarla yeniden yapılandırılmıştır (Gerster, Krüggeler, 2018).

Bu haritalandırmanın doğrudan Müslüman dünyayla ilişkilendirilmesi kolay olmasa da Batı felsefesindeki köklü cinsiyetlendirme pratikleri bu bağlamda dikkat çekicidir. Örneğin Gerster ve Krüggeler'e göre din ve erkeklik arasındaki ilişki basit bir nedensellik ilişkisi değildir. Dinlerin tarihi boyunca, kutsal metinler ve normlar, toplumlardaki erkeklerin imajlarının kaynakları olmuş ve dinî eylemlerde ifade edilen erkeklik biçimlerini sunmuştur (2018: 7-8). Aynı şekilde Lloyd da Batı düşüncesinde akıl kavramının cinsiyetlendirilmiş bir temele dayandığını, aklın tarihsel olarak erkeklikle özdeşleştirildiğini, buna karşın kadınlığın duygusal ve irrasyonel bir alan olarak sınıflandırıldığını vurgulamaktadır (1984: 22-24). Benzer şekilde, Giroud ve Lévy de tarih boyunca kadınların arzularının bastırıldığını, erkeğin tahakkümü altında mutsuz bir kimlikle tanımlandığını ve günümüzde kadınların mutluluğu hak ettiklerini açıkça savunduklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, erkeklerin kadınların özgürleşme çabalarını bir tehdit olarak algılayarak geleneksel rollerini yeniden güçlendirme çabası, bu dönüşümün arkasındaki rövanşist arka planı ve motivasyonu açıkça ortaya koymaktadır (1995: 9-26).

Feminist söylem, Türkiye'de akademik dünyada ve sivil toplum faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Üniversitelerde, özellikle ilahiyat fakültelerinde toplumsal cinsiyet ve İslami feminizm üzerine yapılan çalışmalar, bu söylemin teorik düzeyde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Kadın dernekleri, atölyeler ve seminerler gibi sivil toplum etkinlikleri feminist argümanların günlük hayatta uygulanabilir hale gelmesini sağlamakta birer öncü adım olarak zikredilebilir. Sosyal medya platformları ise bireysel hikayelerin paylaşılması ve toplumsal cinsiyet adaleti tartışmalarının geniş kitlelere ulaştırılmasıyla feminist söylemin etki alanını olabildiğince genişletmektedir (Subaşı, 2012; Altıparmak, Budak 2020).

Aslında söylem, cinsiyet temelli bireysel özgürleşme talebiyle geleneksel metinlerin modern sorunlara çözüm üretememesinin sorgulanmasıyla ilişkilendirilir. Onun bu özelliği bazı çevrelerde 'Batı kaynaklı bir ideoloji' olarak algılanmasına ortam hazırlamıştır. Buna karşılık İslami feministler, genel geçer itirazlarının haklı ve yerinde bir tutum olduğunu vurgulamak için sık sık temel dinî metinlere müracaat eder ve söylemlerini Kur'an ve hadislerdeki adalet ve eşitlik ilkelerine dayandırarak feminist düşüncenin İslam ile pekâlâ bağdaştırılabileceğini

savunurlar. İslam'ın daha en başta feminist cinsiyet taleplerini meşrulaştıracak bir zemine sahip olduğunu iddia eden yaklaşımlarıyla da modern bir kimlik oluşturma arayışının bir yansıması olarak gelenekten ayrılmadan/kopmadan dinî metinlerin yeniden yorumlanmasını talep ederler.

Çoklukla ana feminist teori(ler)den esinlenen müslüman feministler, İslami referansları yeniden yorumlama çabaları nedeniyle hem muhafazakâr çevrelerden hem de ilahiyatçılardan eleştiri almaktadır (Albayrak, 2019; Bayındır, 2012; İSAV, 2005). Kur'an ve hadislerin feminist bir perspektifle yeniden okunması, dindar-muhafazakâr çevrelerde 'modernist sapma' ya da 'dini tahrif etme' olarak değerlendirilmektedir.

Bu nedenle de İslami feministler, dinî metinlerin yorumlanmasında ataerkil yaklaşımları tarihsel bağlamın ürünü olarak değerlendirmekte ve genellikle de bu yorumlara mesafeli yaklaşma uyarısında bulunmaktadır. Eleştirel yöntem, kutsal metinlerin yeniden yorumlanmasını ve dışlanmış seslerin tarihsel aktörler olarak görünür kılınmasını hedefler (Shepherd, 1998:96). Örneğin Amine Vedûd-Muhsin ve Asma Barlas gibi sahadaki öncü isimler, Kur'an'ın adalet ve cinsiyet eşitliğine açık olduğunu savunarak, geleneksel tefsirlerin erkek merkezli bakış açılarını karşılarına almaktan çekinmemişlerdir. Ne var ki bu olabildiğince eleştirel metodoloji, sırf geleneksel İslami ilimler metodolojisiyle çeliştiği için reddedilmekte ya da gözden düşürülmektedir (Vedûd-Muhsin, 1997; Barlas, 2017).

Halbuki İslami feministler, seküler feministlerin 'kadının özgürleşmesi için dinin terk edilmesi gerektiği' yönündeki eleştirilerine karşı, dinî inanç ve bireysel özgürlüğün bir arada olabileceğini ısrarla savunmaktadır. Bu bağlamda örneğin Malezya'daki Musawah hareketi, dinî metinlerin eşitlik ve adalet perspektifinden yeniden yorumlanabileceğini gösteren iddialı bir örnek sunmaktadır (Gürkan, Barut, 2021). Bu yaklaşım hem seküler feminizmin radikal duruşlarını dengelemekte hem de dinî referansların toplumsal dönüşümdeki rolüne aynı hassasiyet içinde mesafeli durmayı önermektedir.

Söz konusu tepki ve eleştiriler, İslami feministleri hem yerel kültürel bağlamları hem de küresel feminist söylemleri birleştiren yeni ve stratejik bir yaklaşım benimsemeye yöneltmektedir (Havle, 2020). Bu bağlamda İslam'ın tarihsel bağlamı vurgulanırken, Hz. Hatice ve Hz.

Aişe gibi erken dönem kadın figürlerinin dinin ilk dönemindeki aktif rolleri ve etkileri sıklıkla hatırlatılmakta, böylece İslam'ın özgürleştirici mesajı feminist bir çerçevede yeniden içeriklendirilerek ön plana çıkarılmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitliğini hem yerel normlarla uyumlu hem de evrensel değerlere hitap eden özgün bir zeminde savunmayı hedeflemektedir. Dinî referansların gücü modern taleplerle harmanlanarak, İslam'ın köklü geleneklerinden kopmadan özgürlük ve eşitlik arayışını destekleyen yeni bir perspektifin mümkün olduğu vurgulanmaktadır (Vedûd-Muhsin, 1997).

Bu bağlamda, İslami feminist yaklaşımlar meseleyi, daha çok geleneksel yorum tekeline meydan okuma çabası üzerinden ele almaktadır. Onlara göre temel sorun, İslam'ın erkek bakış açısıyla yorumlanması ve kadın deneyimlerinin bu süreçten dışlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, kutsal metinlerin kadın bakış açısıyla yeniden okunması ve yorumlanması talebi, İslami feministlerin ana gündeminde yer almaktadır. Modern eğitim almış Müslüman kadınların yaşadığı rol çatışması, paradoksal bir şekilde bu hareketin temel motivasyon kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Müslüman feministler, dinî metinlerdeki eşitlikçi potansiyelin ancak kadın deneyimini merkeze alan bu tür bir okuma ile açığa çıkarılabileceğine inanmakta ve moderniteyi, geleneksel olanın çelişkilerini deşifre etmek için etkili bir araç olarak kullanmaktadır (Haifaa, 2023).

Türkiye ve Malezya gibi Müslüman toplumlarda, kadınların dinî alanda eşitlik taleplerini dile getiren gruplar hem geleneksel otoritelerle müzakere yürütmekte hem de karma bir aktivizm stratejisi benimsemektedir. *'Sisters in Islam'* (İslam'daki Kız Kardeşler) ve *'Kadınların Camilerde Yer Alması İnisiyatifi'* gibi platform ve örgütlenmeler, başörtüsü özgürlüğü ile toplumsal cinsiyet eşitliğini birlikte savunarak İslami ve seküler yaklaşımları harmanlayan özgün bir mücadele hattı geliştirmiştir (Gürkan, Barut, 2021: Ören, 2022). Erkek egemen tefsir ve fıkıh literatürünün yeniden yorumlanması talebiyle öne çıkan Müslüman feministler, kadınların dinî bilgi üretiminde daha aktif rol almasını savunurken, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kadın vaize istihdamını artırması gibi somut kazanımlar elde etmiştir. Bu çok yönlü mücadele, Türkiye'de laiklik-din ilişkisinin yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlarken, dinî külliyatın şekillendirdiği cinsiyet politikalarına yönelik yapıcı eleştiriler geliştirilmesini sağlamıştır. Ancak tüm bu çabalara

rağmen, dinî otoritelerdeki erkek egemen yapının tam anlamıyla dönüşümü henüz gerçekleşmemiştir.

İslami feminizm, feminist teoriden ve İslami geleneğin temel kaynaklarından beslenerek, toplumsal cinsiyet eşitliği ile dinî adalet arasında güçlü bir köprü kurmayı hedefleyen modern bir harekettir. Bayazıt'ın da vurguladığı gibi, İslami feminizmin öncelikli amacı, dinî ve geleneksel yapıyı reforma tabi tutarak Müslüman kadınlara adil ve eşitlikçi bir söylem geliştirilmesi için uygun bir zemin sağlamaktır. Ne var ki bu hedefiyle İslami feminizmin dinî bir hareket olarak değil, bir söylem grubu, sosyal hareket ya da bir platform olarak değerlendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğunu vurgulamak daha yerinde bir tercih olacaktır (2023: 108, 125).

Dinî metinlerin yorumlanması, ibadet mekanlarında ve pratiklerinde eşit katılım ve temsilin sağlanması ile toplumsal adaletin yeniden tanımlanması gibi alanlarda aktif rol üstlenen bu hareket, kendisine yöneltilen pek çok eleştiriye rağmen, dinî bilgi üretim süreçlerinde kadınların varlığını güçlendirmeyi hedeflemekte ve geleneksel anlayışları modern dünyanın gerekliliklerileyle uyumlu hale getirerek adalet temelli bir gelecek inşa etme çabasını sürdürmektedir.

İslami feminist yer bildiriminde Kur'an'da kadın ve erkek arasındaki varoluşsal ilişkide temel bir eşitlik vurgulanırken toplumsal rollerin belirlenmesinde tarihsel koşullar ve pratik düzenlemeler dikkate alınmıştır. Geleneksel İslami müktesebat bu nüansları zaman zaman ihmal ederek cinsiyetler arası hiyerarşiyi pekiştirse bile Kur'an'ın asli ilkeleri adalet, merhamet ve sorumlulukta cinsiyetler arası dengeyi gözetmektedir. Bu denge hem modern hem de klasik tefsir çalışmalarında yeniden ele alınması gereken merkezi bir tartışma konusu olarak öne çıkmaktadır (Samier, ElKaleh 2021).

Türkiye'deki müslüman feministler İslam'ın temel söylem ve öğretilerinden hareketle tarihsel olarak ataerkil kodlarla birlikte şekillendiğini düşündükleri geleneksel rollere eleştirel bir tarzda yaklaşmaktadır. Bu eleştirilerin merkezinde, İslam'ın özünde cinsiyet eşitliğini destekleyen bir yapıya sahip olduğu ancak bu eşitliğin zamanla kültürel ve patriyarkal yorumlarla örtbas edildiği düşüncesi yatmaktadır. Öte yandan müslüman feministler, geleneksel cinsiyet rollerini eleştirirken de bu rollerin kültürel pratiklerle nasıl sabitlendiğine dair derinlikli analizler sunma çabasındadır. Özellikle aile içindeki kadın-er-

kek ilişkileri, miras, nafaka ve şahitlik gibi konular hem dinî hem de sosyolojik bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Kadının annelik ve bakım rolleriyle sınırlandırılması, İslam'ın temel adalet ilkeleriyle çelişen bir kültürel yorum olarak değerlendirilmektedir. Örneğin ilahiyatçı akademisyenler de bu tür geleneksel rollerin İslam'dan ziyade tarihsel yorumlarla şekillendiğini vurgulamaktadır. Yine de bu tür yaklaşımların yalnızca geleneksel dinî çevreler tarafından değil seküler feministler tarafından da söylem düzeyinde derin eleştiri ve saldırılara maruz kaldığını belirtmek gerekir (Tuksal, 2000).

Seküler feministler, İslami feministlerden farklı olarak eleştirilerini doğrudan dine yöneltmektedir (Berktay, 1996). Müslüman feministler, seküler feminizmin din karşıtı yaklaşımlarına karşı da eleştirel bir duruş sergilemek durumunda kalmışlardır. Seküler feminizmin *'din doğası gereği ataerkildir'* tezine karşı, İslami metinlerin feminist bir okumaya açık olduğunu ve adalet ilkesine dayandığını savunmakta ısrarcı olmuşlardır. Ancak, bazı müslüman feministler bu eleştirileri karşılarken, feministlerin radikal laiklik söylemleriyle kendilerince gereksiz sayılabilecek çatışmalardan kaçınmaya özen göstermektedir. Temel kurucu argümanlarda buluşan söylemsel bir çerçevenin bu tür tartışmalarla zarar görmesini etik açıdan yersiz bulmaktadırlar.

Kültürel Çatışmalar

Kültürel görelilik, toplumsal cinsiyet rollerinin her toplumun kendi tarihsel, dinî ve kültürel bağlamı içinde anlaşılması gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Müslüman kadın ve erkek kimliklerinin sabit ve evrensel kategorilerle tanımlanamayacağını vurgulayan bu dil, her toplumun kendine özgü birtakım özgün dinamikler içerdiğini öne sürer. Örneğin, Türkiye'deki modernleşme ve sekülerleşme deneyimi, İran ya da Endonezya'dan farklı gelişmiştir. Buna göre, dinî pratikler ve toplumsal cinsiyet rolleri de yerel koşullarla birlikte ele alınmalı ve genellemelerden kaçınılmalıdır.

Müslüman erkekler ve kadınlar hemen her toplumda kültürel bağlamların çeşitliliğine bağlı olarak farklı şekillerde temsil edilmektedir. Erkeklik, çoğu zaman otorite, liderlik ve ekonomik sorumlulukla ilişkilendirilirken, kadınlık daha çok annelik ve bakım rollerine indirgenerek açıklanır. Ancak bu rollerin, her toplumda aynı şekilde işlediği söylenemez (Duman, 2022). Örneğin, Endonezya'daki müslü-

man kadınlar hem dinî liderlik hem de toplumsal aktivizm alanlarında daha görünürken, Suudi Arabistan'da bu roller nispeten daha sınırlıdır. Ancak onlarda da radikal bir eğilim gelişir. Kültürel farklar, özsel niteliklerin yerinde anlaşılmasını ve olası genellemelerden kaçınılmasını önerir.

Kadınların kendi fiili bağlamlarında hak talep etme biçimleri de bu minvalde şekillenir. Bazı müslüman kadınlar, dinî değerlere bağlı kalarak özgürleşmeyi savunurken, bazıları da ana kalıp olarak seküler normları benimsemektedir (Wollstonecraft, 2019). Bu durum, kadın haklarının yalnızca Batılı normlarla ele alınamayacağını gösterir. İslami feminizm tam da bu noktada kadınların hem dinî hem de modern hak taleplerini bir arada değerlendiren kapsayıcı bir yaklaşım sunma iddiası taşır. Kabul etmek gerekir ki erkek kimlikleri de kültürel bağlama göre değişiklik gösterir ve modernleşme süreçleri bu kimlikleri duygusal katılım ve eşitlikçi rollerle ilişkilendirir.

Küreselleşme ve kültürel çatışmalar bağlamında Müslüman erkekler ve kadınlar üzerine yapılan tartışmalar, Batı merkezli feminizmin eleştirisini kültürel farklılıkların önemini vurgulayan bir yaklaşımla birleştirmektedir. Batı feminizminin evrensellik iddiası yerel bağlamları göz ardı ederken, kültürel perspektifler her toplumun kendine özgü cinsiyet normlarını anlamaya çalışır. İslami feminizm, bu iki yaklaşımı dengelemeyi hedefleyerek hem dinî hem de toplumsal adaletin sağlanmasını savunur. Bu doğrultuda, Müslüman kadınlar ve erkekler için adil temsiliyet, dinî kimliklerin ve bireysel özgürlüklerin dikkate alındığı kapsayıcı bir yaklaşımla mümkündür. Modernite, çağdaş İslam ve feminist teorilerin kesişim noktasında, daha adalet odaklı bir cinsiyet anlayışının geliştirilmesi imkan dahilinde görünmektedir.

Müslüman feministlere göre İslam'ın kurucu metinlerindeki eşitlikçi ve tamamlayıcı cinsiyet söylemi, tarih boyunca ataerkil yorumlarla gölgelenmiş, kadınların kamusal alana bireysel ve toplumsal rol ve statüleriyle katılımlarını sınırlandırmıştır. Bu çerçevede özellikle Abbasi döneminden itibaren yerleşik hâle gelen 'erkek egemen' yorum geleneği, kadınların eğitim ve çalışma haklarını hızla daraltırken dinin özgün mesajındaki eşitlik vurgusu da giderek silikleşmiştir. Bu dönüşüm, dinin kültürel geleneklerle iç içe geçen formlarında, başlangıçtaki inşa edici enerjinin yerini sınırlandırıcı bir yapıya bırakmasına neden olmuştur. Modern dönemde, eğitim ve kentleşmenin et-

kisiyle kadınlar, dinin asli metinlerine erişim sağlayarak kendilerini ikincilleştirdiklerine ikna oldukları geleneksel yorumlara karşı itiraz eden yeni bir eleştirel yaklaşım geliştirmiştir (Yılmaz, 2015; Güç, 2019; Bayazıt, 2023).

Modernleşme süreci, İslam toplumlarında kadın ve erkek rollerinin geleneksel bütünlüğünü derinden sarsmıştır. 19. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının Batılı güçlerle yaşadığı askeri ve ekonomik karşılaşmalar, geleneksel yapılar üzerinde büyük bir sorgulama akımı ve dalgalanım yaratmıştır. Kadınların eğitimi ve kamusal görünürlüğü, modernleşme çabalarının bir parçası olarak teşvik edilmiş, ancak bu durum geleneksel rollerin meşruiyet zeminini önemli ölçüde sarsmıştır. Batı merkezli modernleşme söylemleri, kadınların durumunu 'geri kalmışlık' göstergesi olarak ele almış, bu da savunmacı bir modernleşme refleksini tetiklemiştir (Durakbaşa, 1998; Göle, 1992).

Kentleşme ve sanayileşme süreçleri, geleneksel aile yapısını ve mahalle kültürünü dönüştürerek kadın-erkek ilişkilerinde hızlı ve derin bir değişim yaratmıştır. Modern eğitimle birlikte kadınlar kamusal alanda daha görünür hale gelirken, bu durum geleneksel mahremiyet anlayışını zorlayan yeni davranış kalıplarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kadınların ekonomik bağımsızlık kazandığı bu süreçte, erkeklik rolleri de kayda değer ölçüde açığa çıkan bir kriz yaşamış ve geleneksel otorite anlayışı sorgulanmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden tanımlama çabasını da beraberinde getirmiştir.

Öte yandan sekülerleşme süreçleri, dinî referansların gündelik hayat üzerindeki etkisini zayıflatırken, bireysellik vurgusu da kolektif kimlikleri aşındırmıştır. Aynı şekilde modern hukuk sistemleri, geleneksel şer'i düzenlemelerin yerine geçerken kadın-erkek ilişkilerinde de yeni birtakım normlar ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle bireysel hakların öne çıkması, kadınların özgürlük arayışlarına ivme kazandırmış, aynı zamanda geleneksel topluluk değerleri de çözülmeye zorlanmıştır. Bu bağlamda, kadınların geleneksel beden politikaları ve mahremiyet anlayışları, karşı konulması zor bir endüstriyel müdahalenin etkisiyle dönüşerek yeni bir tartışma alanı haline gelmiştir (Giddens, 1994).

Küresel iletişim ağlarının yaygınlaşması, farklı Müslüman toplumlardaki kadınların kendi aralarındaki deneyimlerini paylaşarak

ortak bir direniş ve muhalefet stratejisi geliştirmesine olanak tanımıştır. İslami feminist söylem, bu süreçte güçlenmiş ve geleneksel yapılar üzerinde dikkate değer bir etki ve dönüşüm yaratmıştır. Bu hareket, kadınların örtünme pratiklerini ve mahremiyet anlayışlarını da farklı perspektiflerden sorgularken hem fıkhî hükümler hem de kadın özerkliği bağlamında çeşitli özgürlük taleplerini dile getirmektedir. Ancak bu sorgulamalar, hareketin tamamını yansıtmamakta; bazı kesimler bu konuda daha geleneksel bir tutumu sürdürmektedir.

İslami feminist söylemin ortaya çıkış sürecinde, müslüman kadınların dinî durumlarından kaynaklanan kayıp ve mağduriyetlere odaklanan siyasi aktivizm, zamanla onların geleneksel tavır ve tutumlarını terk etmesini gerekli kılan yeni bir ideolojik çerçeveye evrilmiştir. Kadınlığın dinsel varlığını tahkim eden geleneğe karşı kademeli bir şekilde yükselen bu öfke, gelenekten beslenen hemen her tutuma karşı feminen bir tepki ve teyakkuz oluşturmuştur. Bu bağlamda, tesettür ve mahremiyet gibi İslami pratikler de kademeli olarak sorgulanmış ve bazı durumlarda da terk edilmeye başlanmıştır.

Cinsiyet Adaleti

Adalet vurgusu, sadece ekonomik haklarla sınırlı kalmayıp, duygusal ve manevi sorumlulukları da kapsar. Evlilik ilişkisinde hem kadın hem de erkek için karşılıklı saygı, rıza ve eşit karar alma süreçlerinin teşvik edilmesi gereklidir. Bu çerçevede özellikle geleneksel dinî yorumlarda, kadının daha çok ev içi sorumluluklara odaklanmasının adalet kavramıyla çeliştiği vurgulanır ve bu durum kıyasıya eleştirilir. Özellikle bazı feminist ilahiyatçılar, Hz. Peygamber'in eşleriyle istişare etmesi ve adaletli evlilik pratiklerini örnek göstererek bu konudaki genel geçer yargıları tartışmaya açmaktadır. Bu model, modern bağlamda eşitlikçi ve adalet temelli bir evlilik yapısının mümkün olduğunu ortaya koymaktadır (Tuksal, 2000; Ayhan, 2024; Ayaz, 2024).

Aslına bakılırsa cinsiyet adaleti, İslami feminizmin temel kavramlarından biri olarak, klasik Kur'an ayetleri ve diğer İslami metinlere getirilen ataerkil yorumlara eşitlikçi bir alternatif sunma çabasıdır. Müslüman feministler, İslam'ın özünde kadın-erkek eşitliğini savunduğunu ve mevcut eşitsizliklerin dinî metinlerin erkek egemen yorumlarından kaynaklandığını vurgular. Bu anlayış, kadınların hem özel hem de kamusal alanda eşit haklara sahip olmasını, ailede ve

toplumda kadınlara yönelik ayrımcılıkların kaldırılmasını ve İslami değerlerle uyumlu bir toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını hedefler (El-Omari, Hammer, Khorchide, 2020).

Amina Wadud-Muhsin, Asma Barlas ve Fatima Mernissi gibi düşünürler, Kur'an'ın yeniden yorumlanması yoluyla cinsiyet adaletinin İslami referanslarla temellendirilmesine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel İslami düşüncede cinsiyet rollerine dair yerleşik kalıpları sorgulamayı ve dinî metinlerin günümüzün toplumsal dinamikleri ışığında yeniden değerlendirilmesini hedeflemektedir (Wadud-Muhsin, 1997; Barlas, 2017; Mernissi, 2003).

Cinsiyet adaletinin sağlanmasında, dinî metinlerin tarihsel bağlamına dikkat edilmesi gerektiği ısrarla vurgulanır. Çünkü, sıkça hatırlatıldığı gibi İslami feministlere göre geleneksel yorumlar, o dönemin sosyo-ekonomik koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir. Modern bağlamda ise kadınların eğitim, çalışma ve hukuki haklara daha geniş erişimi, dinî metinlerin bağlamsal ve adalet eksenli yorumlanmasını zorunlu kılmaya başlamıştır. Bu nedenle İslami feminizm, adaletin sadece cinsiyetler arası dengeli hak paylaşımı değil aynı zamanda bireylerin ihtiyaç ve koşullarına uygun bir denge gözetmesi gerektiğini belirtir. Bu anlayış hem dinî hem de modern insan hakları normlarıyla uyumlu bir çerçevede buluşmayı gözettiğini iddia eder.

Hak ve özgürlükler bağlamında ise cinsiyet adaleti, İslam'daki temel ilkelerle modern feminist teorilerin kesişiminde ele alınmaktadır. Feminist İslami söyleme göre kadınların miras, şahitlik ve boşanma gibi hakları tarihsel bağlamdan koparıldığında cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştıran ekstrem yapılar ortaya çıkmaktadır. Erkeklerin ekonomik ve hukuki sorumluluklarının birer otorite aracı haline dönüşmesi, cinsiyet adaletinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. İslami feminizmin 'adalet' vurgusu, cinsiyet rollerini daha kapsayıcı ve dengeli bir perspektiften ele almaktadır. Ancak bunun için de hem dinî metinlerin hem de toplumsal normların yeniden yorumlanması gerekir.

Erkekliğin Yeniden İnşası

Erken Cumhuriyet dönemi, cinsiyet rollerini modernleşmenin kurumsallaşması bağlamında oldukça radikal bir şekilde ele almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde yürütülen modernleşme politikaları, kadını ulusun modernleşme projesinin merkezi bir figürü haline getir-

miştir. Kadın bedeni, modernleşme ve geleneksel değerlerin temsilini bir arada barındıran çok yönlü bir simge olarak değerlendirilmiştir. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi, eğitim ve çalışma alanlarında yapılan reformlar sayesinde kadınların kamusal alandaki görünürlüğü artırılmıştır. Aynı zamanda, modernleşme projesinin sembolik temsilini sağlamak için kadın bedeni üzerinde kontrol sağlanmış, Batılı kıyafetlerin benimsenmesi ve modern davranışların teşviki devlet politikalarıyla desteklenmiştir. Halide Edib ve Afet İnan gibi isimler, modern Türk kadınının idealini ve ulus inşasının temel figürlerini yansıtan örnekler olarak öne çıkarılmıştır.

Duderija ve diğerleri (2020), klasik İslam geleneğinde erkekliğin otorite, güç ve akıl ile ilişkilendirilirken, kadınlığın duygusallık, zayıflık ve eksiklik üzerinden tanımlandığını; ayrıca 'fitne' kavramının kadınlıkla ilişkilendirilmesi sonucunda kadınların kamusal alandan dışlanmasının özellikle vurgulanması gereken bir mesele olduğunu belirtmektedir (2020: 44-58). Bu bağlamda Türkiye'de de erkeklik, tarihsel olarak güç, otorite ve koruyuculuk gibi vasıflarla ilişkilendirilmiştir. Modernleşmeyle birlikte erkeklerden daha fazla duygusal katılım ve eşitlikçi roller talep edilmeye başlanmıştır. Ancak erkeklik rolleri hâlâ ekonomik sorumluluk ve aile reisliği ekseninde şekillenmektedir.

Türk modernleşmesi, yaklaşık iki yüzyıllık süreçte cinsiyet rollerini modernleşme projesinin merkezine yerleştirmiş ve kadın bedeni üzerinden şekillenen sembolik politikalarla bu süreci yapılandırmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Batılılaşma çabaları, kadınların bedensel görünürlüğünü modernleşmenin göstergesi olarak ele almış, özellikle Tanzimat sonrası reformlarda 'kontrollü ve görünür kadın' imajını ön plana çıkarmıştır. Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi aydınlar, modernleşmeyi güçlü bir aile ve medeni bir kadın figürü üzerinden tanımlamış; kadınların eğitimi, annelik ve eş olma rollerini ulusal kalkınmanın temel taşları olarak görmüşlerdir. Ancak bu reformlar, bireysel haklardan ziyade toplumsal fayda odaklı bir cinsiyet politikası oluşturmuştur.

Kadın bedeni üzerindeki denetim, yalnızca eğitim ve kamusal temsiliyetle sınırlı kalmamış; örtünme ve kıyafet reformları gibi beden politikalarıyla daha geniş bir anlam kazanmıştır. 1930'larda şapka ve kıyafet reformları, kadın bedenini modern ulusun kimliğini yansıtan bir araç olarak yeniden tanımlamayı amaçlamış, geleneksel kıyafet-

ler ve örtünme 'eski düzenin kalıntısı' olarak reddedilmiştir. Nilüfer Göle'nin de belirttiği üzere (Göle, 1992), bu kontrol yalnızca dinî ve geleneksel pratikleri hedef almakla kalmamış, aynı zamanda devletin modernleşme vizyonunu sembolik olarak pekiştirmiştir. Kamusal alandaki kadın figürü, Batılı tarzda giyinen, makyaj yapan ve modern davranışlarla donatılmış bir imaj olarak şekillendirilmiş, bu standartlara uymayan pratikler dışlanmıştır.

Modernleşme süreci, kadın bedeni üzerinden 'ileri' ve 'geri' ayrımı yaratarak kırsal ve kentli kadınlar arasında belirgin bir uçurum oluşturmuştur. Kırsaldaki kadınlar geleneksel rollerle özdeşleştirilirken, kentli ve eğitimli kadınlar modernleşmenin simgesi olarak idealize edilmiştir. Bu ayrım, kadınların homojen bir grup olarak görülmesini engellemiş; modernleşme ideolojisi içinde sınıfsal ve kültürel farkların önemini ortaya koymuştur. Kadın bedeni üzerindeki bu denetim, patriyarkal yapıların modernleşme politikalarına entegre edildiğini ve bu yapının devamlılığını gizlice sürdürdüğünü de gözler önüne sermektedir (Kandiyoti, 2012).

Bu tarihsel zemin, Türkiye'de kadın bedeninin günümüzde de siyasal ve kültürel mücadelelerin odağında yer almasına yol açmıştır. Başörtüsü yasakları, kadınların eğitim ve çalışma hakları bağlamında tartışılmakla birlikte, aynı zamanda modernleşme ve sekülerleşme projelerinin sembolik yansımaları olarak değerlendirilmiştir (Özçetin, 2024). Kadın bedeni hem modernleşme ideallerinin hem de dinî muhafazakarlığın simgesi olarak araçsallaştırılmış; bireysel haklar ise çoğunlukla ulusal kimlik tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Türk modernleşmesinin cinsiyet politikaları, kadın haklarını bireysel özgürlükler perspektifinden değil ulusal kimlik ve modernleşme projelerinin bir unsuru olarak ele aldığı için günümüzde de süregelen tartışmaların temelini oluşturmaktadır.

Müslüman toplumlarda toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümü, küreselleşme, modernleşme ve İslami feminizm gibi birden fazla dinamiğin kesişiminde gerçekleşmektedir. Geleneksel normlar ve modern talepler arasındaki gerilim artık bu süreçte kadınlığın da erkekliğin de yeniden inşasını gündeme getirmektedir. İslami feminizm tam da bu süreçte hem dinî hem de modern referansları bir araya getirerek daha kapsayıcı ve adalet temelli bir çaba ve iddiayla, birbirinden uzaklaş(tırıl)mış iki cinsiyeti yeniden yakınlaştırma potansiyeli taşımaktadır.

Modernleşme süreci hem erkeklik hem de kadınlık kavramlarını derinden sarsmış ve kimliklerin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılan yeni bir sosyolojiyi harekete geçirmiştir. Modernleşme ve söz konusu kavramların sadece toplumsal statüyle değil aynı zamanda duygusal ve bireysel yönleriyle de sorgulanmasına yol açmıştır. Feminist teoriler, bu süreçte erkekliğin iktidar ve otorite temelli yapısını eleştirerek, erkekliğin daha eşitlikçi ve şefkatli bir modelle yeniden tanımlanmasını savunmaya yönelmişlerdir (Kandiyoti, 2011; Kienzl, 2014). Dinî normlar ve sosyal yapılar, erkeklik ve kadınlık kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Erkekler, dinî bağlamda liderlik ve güç unsurlarıyla ilişkilendirilirken kadınlar daha çok destekleyici rollerle sınırlandırılmaktadır (Meyer, 2020: 6-7).

Öyle ki Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte erkeklik, yalnızca aile reisi ve dinî otorite figürü olarak değil aynı zamanda modern ulusun inşasında aktif rol oynayan bir vatandaş olarak yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönemde modernleşme ve sekülerleşme süreçleri, Müslüman erkekler ve kadınlar için kimliklerin sorgulandığı ve yeniden tanımlandığı karmaşık bir ortam yaratmıştır (Şahin, 2018). Modernleşme, kadınlar açısından eğitim ve çalışma hayatına katılımın yanı sıra bireysel haklar anlamında yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda dinî kimlikleri ile modernleşme arasında gelgitler yaşamalarına neden olmuştur. Nitekim Kemalist modernleşme, kadınların toplumsal hayatta daha görünür olması gerektiği fikrini benimserken, bu desteğini kadınları daha çok toplumsal bir misyonla, 'ideal anne ve eş' rollerini pekiştirmek için elverişli kılmıştır. Cumhuriyet'in erken döneminde toplumsal cinsiyet rolleri, ulus inşası ve modernleşme projeleriyle yeniden şekillendirilmiş; 'modern Türk kadını' figürü, eğitimli ve kamusal alanda aktif bir birey olarak sunulurken, aile içi rollerini koruması beklenmiştir. Ancak bu temsiller, erkek egemen yapının sınırlarını aşamamış ve kadın, çoğunlukla ulusal kimliğin taşıyıcısı olarak araçsallaştırılmıştır (Durakbaşa, 1998:29).

Sekülerleşme süreci, dinî otoritenin zayıflamasıyla birlikte erkekliğin geleneksel kimlik üzerinden yeniden tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Modern Türkiye'de erkeklik, giderek ekonomik başarı, bireysel performans ve ulusal kimlikle daha fazla ilişkilendirilen bir yapıya bürünmüştür (Boratav, Fişek, Ziya 2017). Erkeklik kimliği, ataerkil toplumsal cinsiyet düzeni içinde sürekli bir mücadele alanı olarak

tanımlanmakta, bu normlara uyum çabası ise erkekleri istikrarsız ve belirsiz bir baskı altında bırakmaktadır. Hegemonik erkeklik standartlarına ulaşma baskısı, bu normların doğasında bulunan başarısızlık riskini artırmakta ve erkeklik krizlerini sürekli kılmaktadır (Zimbardo, Coulombe, 2015). Geleneksel koruyuculuk rolü ile modern bireyselcilik arasındaki bu ikilem, erkekler arasında belirgin bir farklılaşmaya yol açarken toplumsal cinsiyet algılarında yeni bir örüntü yaratmaktadır.

Dinî temelli erkeklik, modernleşme sürecinde hem savunulan hem de eleştirilen bir kimlik olarak öne çıkmıştır (Roose, 2021). 1970'lerden itibaren feminist hareketin yükselişiyle birlikte eril kimliklerin hegemonik unsurlarını kaybettiği ve bir kriz yaşadığı yönündeki yaygın görüşe karşın, Türkiye bağlamında böyle bir krizin varlığına ilişkin kesin bir sonuç bulunmamaktadır. Bunun yerine, toplumsal yapının, teknolojik ve endüstriyel değişimlerin etkisiyle kademeli bir dönüşüm geçirdiği ve bu dönüşümün bireylerin davranış modelleri üzerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir (Okutan, 2017). Buna karşılık özellikle 1980 sonrası İslami kimliğin kamusal alanda yeniden yükselişi, erkeklik anlayışını dinî ve seküler unsurları bir araya getiren hibrit bir yapıya dönüştürmüştür. Bu dönemde bir yandan aile reisi ve otoriter figür idealize edilirken, diğer yandan modern, eğitimli ve sorumluluk sahibi baba figürü ön plana çıkmıştır. Erkek beden politikaları ise İslami gelenekte genellikle ikincil bir konu olarak ele alınmış, erkek bedenine ilişkin fıkhi düzenlemeler kadın bedenine yönelik kısıtlamalar kadar belirgin ve sınırlayıcı olmamıştır. Bu durum, erkek bedeninin kamusal alandaki görünürlüğünü sorgulamayan bir yaklaşımı beraberinde getirerek, fiziksel güç ve dayanıklılık gibi özelliklerin erkeklik göstergeleri olarak kodlanmasını sağlamış ve erkek bedenini kamusal alanın doğal sahibi konumuna yerleştirmiştir (Tuksal, 2004).

Modern dünyada erkekler, geleneksel erkeklik rollerinin işlevsizleşmesiyle birlikte kimlik krizine sürüklenmektedir. Aile reisliği, koruyuculuk ve ekonomik güç tekelini kaybetmenin yarattığı travma, kimi zaman şiddet ve baskı mekanizmalarının devreye girmesine neden olmaktadır. Özellikle muhafazakar erkekler, modernleşmenin getirdiği değişimi bir tehdit olarak algılayarak geleneksel rollere sıkı sıkıya tutunma eğilimi göstermektedir; ancak değişen sosyal ve ekonomik koşullar bu tutumu sürdürülemez kılmakta ve erkekleri daha derin bir çıkmaza itmektedir. Bunun yanı sıra, kentli orta sınıf erkekler arasında

beden bakımı ve estetik kaygılar gibi geleneksel erkeklik kodlarıyla çelişen yeni pratiklerin yaygınlaşması, geleneksel otorite ve koruyuculuk rollerinin sorgulanmasını hızlandırarak erkek beden politikalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Dinî liderlik ve Erkeklik

Feminist tahayyül hem kadınlığı hem de erkekliği toplumsal inşa olarak ele alarak bu kavramların biyolojik ya da doğal değil, tarihsel, kültürel ve politik süreçlerin bir ürünü olduğunu savunur. Bu bağlamda erkekliğin bireylerin bedeninde ya da kişilik özelliklerinde sabit bir varlık olmadığını; aksine, güç, kültür ve tarihin etkileşimleriyle sürekli değişen bir toplumsal inşa olduğunu ifade edilir. Connell, hegemonik erkekliği erkeklerin kadınlar üzerindeki ekonomik, sosyal ve politik gücünü temsil eden bir yapı olarak tanımlarken, kadınlığın ise bu güce boyun eğen ya da onu destekleyen bir pozisyonda konumlandırıldığını vurgular (2005: 67-71). Benzer şekilde, Itulua-Abumere de (2013: 42-45) erkekliğin doğal ya da biyolojik bir olgudan ziyade, sosyal ve kültürel olarak inşa edilen, tarihsel ve politik boyutları bulunan bir yapı olduğunu dile getirerek bu anlayışı pekiştirir.

Bourdieu'nün *'Eril Tahakküm'* kavramı, erkekliğin bilindik rollerinin olağanlaştırdığı normalliği sorgulayan güçlü bir çerçeve sunar. Ona göre, eril düzenin en büyük gücü, kendisini haklı çıkarmaya çalışmamasında ve erkek merkezli bir görüşü yansız bir gerçeklik gibi dayatarak meşrulaştıracak söylemlere ihtiyaç duymamasında yatmaktadır. Bu düzenin işleyişinde, boyun eğenlerin kendileri üzerinde tahakküm kuran yapının dayattığı düşünce ve algı şemalarını benimsediği, bu nedenle tanıma edimlerinin kaçınılmaz olarak minnet ya da itaat edimlerine dönüştüğü görülmektedir (Bourdieu, 2015: 22, 49). Bu çerçevede Sancar da erkekliği, sürekli olarak diğer konumların 'ne olduğunu' tanımlama hakkını elinde tutan ve bu sayede kendi bulunduğu konumu sorgulama dışında bırakan bir 'iktidar konumu' olarak tanımlamaktadır (Sancar, 2009:111). Bu tanımlar, erkekliğin toplumsal ilişkilerde nasıl doğal bir üstünlük zemini kurduğunu ve bu zemin üzerinden kendini nasıl sürekli yeniden ürettiğini gözler önüne sermektedir.

İslami feminist yaklaşımlara göre, müslüman erkekler ve kadınlar bağlamında güç, otorite ve temsil meseleleri dinî ve kültürel normla-

rın iç içe geçtiği karmaşık bir yapıyı temsil etmektedir. Erkeklerin dinî ve siyasal liderlikte ayrıcalıklı konumlarda olması dinî metinlerin tek yönlü yorumlanmasına bağlı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin pekişmesine yol açmıştır. Dindarlık ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişki, özellikle Müslüman toplumlarda erkeklerin dinî liderlik ve güç unsurlarıyla ilişkilendirilmesi, kadınların ise destekleyici rollerle sınırlandırılması şeklinde tezahür etmektedir (Meyer, 2020: 6-7).

Kadınların temsiliyet eksikliği, Kur'an, hadis ve klasik fıkıh literatürü gibi dinî metinlerin daha kapsayıcı bir biçimde yorumlanmasının önündeki temel engellerden biridir. Modern İslami feminizm, bu sorunların üstesinden gelmek için hem dinî hem de toplumsal reformların eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular. Güç ve otorite kavramlarının cinsiyetten bağımsız bir şekilde ele alınması hem dinî hem de toplumsal adalet için gereklidir. Bunun için de İslami literatürdeki 'erkek merkezli yapı'nın sistematik bir şekilde ortaya konulması ve bu metinlerin günümüz toplumsal cinsiyet tartışmalarına nasıl katkı sağlayabileceğinin gösterilmesi gerekir (Ayubi, 2020: 68).

Yine bu yaklaşımlar takip edildiğinde İslam dünyasında dinî liderlik de tarihsel olarak erkekler tarafından şekillendirilmiş ve otorite de çoğunlukla erkeklerin elinde toplanmıştır. İmamlık, müftülük ve kadılık gibi dinî otoriteler, erkeklerin bilgiye, yorumlama gücüne ve dinî rehberliğe erişimini kurumsal hale getirmiştir. Bu durum, kadınların dinî otoriteye erişimini engelleyerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kurumsallaştırmıştır.

Günümüzde dinî liderliğin erkekler tarafından tekelleştirildiği iddiası, kadınların dinî bilgiye erişimini sınırlamakta ve bu da kaçınılmaz bir şekilde dinî metinlerin tek yönlü bir şekilde yorumlanmasına neden olmaktadır. Oysaki İslam'ın daha erken dönemlerinde Hz. Aişe gibi sahabi kadınların dinî bilgi aktarımında ve yorumunda aktif rol aldığı bilinmektedir (Tuksal, 2000; Yılmaz, 2019; Yılmaz, 2015). Ancak sonraki yüzyıllarda dinî bilginin kurumsallaşması ve medrese sisteminin erkekler lehine örgütlenmesi, bu dengeyi esastan bozmuştur. Feminist eleştirmenler, bu tekelleşmenin dinî kaynaklı değil ataerkil kültürel yapıların dinî söylemlerle meşrulaştırılmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Ancak yine de tartışmayı temel kaynakları dışarıda bırakarak sürdürmek zordur. Dinî liderlikte cinsiyet eşitliğini sağlamak, sadece kadınların bilgiye erişimini değil dinî yorumun daha kapsayıcı hale gelmesini de sağlayacaktır.

Feminist İslami söylemlerde erkek merkezli dinî liderlik, otorite kavramını daha çok güçle ilişkilendirmiştir. Erkeklerin dinî rehberlikteki rolü, toplumsal düzenin kontrolünü sağlamaya odaklanmış ve kadınların kamusal alandan dışlanmasına hizmet etmiştir. Bu durum, dinî liderliğin merhamet, şefkat ve adalet ilkelerinden uzaklaşmasına neden olabilir. Modern İslami feminizm, dinî liderliğin erkeklik ekseninden çıkartılarak daha adil ve kapsayıcı bir temele oturtulmasını savunur. Öte yandan dinî otoritenin sadece cinsiyete dayalı olarak belirlenmesi, İslam'ın adalet ilkesiyle çelişmektedir.

Gerçi artık son dönemlerde İslami feminist hareket, erkeklik rollerinin de empatik düzeyde ele alınıp sorgulanması gerektiğini kabul etmeye başlamıştır. Buna rağmen bu konuda kapsamlı bir teorik çerçevenin henüz geliştirilebildiği söylenemez. Müslüman erkeklerin modern dünyada yaşadığı gerilimler ve kimlik arayışı hem seküler hem de İslami feminist söylemde hâlâ marjinal bir konudur. Bu durum, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dönüşümün tek boyutlu olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla meselenin her iki tarafın yaşanmışlıklarını gözeten bir duyarlılıkla çözümü için daha kapsayıcı ve çok boyutlu yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarihsel süreklilik açısından bakıldığında, kadınların dinî ve siyasi liderlikteki temsillerinin sınırlı olduğu söylenebilir. Halbuki İslam'ın erken dönemlerinde kadınlar hem toplumsal hem de dinî meselelerde aktif roller üstlenmişlerdir. Örneğin, Hz. Hatice, ticaretle uğraşan ve Hz. Peygamber'in en yakın destekçilerinden biri olan güçlü bir kadındı[6]. Ancak zamanla bu roller, yerleşik kültürlerin etkisiyle daha çok aile içi rollerle sınırlandırılmaya başlamıştır.

Kadınların dinî liderlikte erkeklerle kıyas kabul etmeyecek ölçüde düşük düzeyde temsil edilmesi, dinî yorumların büyük oranda erkekler tarafından şekillendirildiği algısını güçlendirmiştir. Kadınların dinî bilgi üretimine katkısının sınırlı kalması, metinlerin erkek deneyimleri üzerinden okunmasına zemin hazırlamış; bu da kadınların dinî ve siyasal alanlarda marjinalleşmesine yol açmıştır. Siyasal liderlikte de

[6] Hz. Muhammed döneminde Medine'de muhtesiplik görevini yürüten Semrâ bint Nüheyk, İslam tarihinde önemli bir idari pozisyonda görev yapan ilk kadın yöneticilerden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Kaynaklarda onun görevi kapsamında pazarları denetleyerek ticari ahlak ve düzenin sağlanmasında aktif rol oynadığı belirtilmektedir. Kendisine verilen yetki çerçevesinde, dönemin caydırıcı ceza aracı olan kırbaç kullanma yetkisine de sahip olduğu ilgili literatürde yer almaktadır. Aynı dönemde benzer bir görevi üstlenen diğer bir kadın yönetici olan Şifâ'nın da özellikle kadınların yoğun olarak bulunduğu Medine pazarının denetiminden sorumlu tutulduğu tarihi kayıtlarda yer almaktadır (Yılmaz, 2029: 499).

kadınlar, daha çok sembolik pozisyonlarla sınırlandırılmakta ve karar alma mekanizmalarından özenle uzak tutulmaktadır. Bu durum hem dinî hem de siyasal otoritenin cinsiyet eşitsizliğini yeniden üreten yapılarla inşa edildiği algısını doğurmuştur.

Modern dönemde ise kadınların dinî ve siyasal temsillerde marjinalleşmesine yönelik eleştiriler, özellikle İslami feminist söylem gruplarının odaklandığı konuların başında gelmektedir[7].. İslami feminist teoriler, kadınların temsil eksikliğini dinî normlardan ziyade kültürel ataerkil mirasla ilişkilendirerek bu yapıları sorgulamakta ve eleştirmektedir.

Modern İslami feminizm, bütün bu tehlikeli gidişata karşı dinî metinlerin daha kapsayıcı bir şekilde yorumlanmasını önerir. Kur'an'daki adalet ve merhamet ilkeleri, liderliğin cinsiyet değil ehliyet ve liyakat temelinde şekillenmesi gerektiğini vurgular (Nisa 4:58, 135; Hucurat 49:13; Şura 42:38; Ali İmran 3:159). Bu perspektiften bakıldığında, kadınların siyasal ve dinî liderlikte eşit temsili hem dinî normlarla hem de modern insan hakları perspektifiyle uyumlu hale gelebilir. Ancak bu değişim, sadece teorik düzeyde değil kurumsal reformlarla desteklenmelidir.

Yukarıda da farklı vesilelerle değinildiği gibi bu teoriye göre Nisa 4:34 gibi ayetlerin erkek egemen bir perspektiften yorumlanması, erkeklerin otorite sahibi, kadınların ise itaatkâr olduğu şeklindeki cinsiyetçi yaklaşımların dinî alanda ve normların şekillenmesinde belirleyici olmasına yol açmıştır. Erkek merkezli tefsir geleneği kadınların bireysel haklarını göz ardı ederek onları aile içindeki rollere indirgerken, modern feminist ilahiyatçılar bu yorumların Kur'an'ın temel ilkeleriyle çeliştiğini savunarak, metinlerin daha adaletli ve eşitlikçi bir perspektifle yeniden ele alınması gerektiğini vurgulamakta aynı zamanda temel kurucu referansları eleştiriden tamamen muaf tutma eğilimlerini de korumaktadır. Bu cinsiyetçi yorumların etkisi toplumsal normları derinden şekillendirmiş, erkeklerin lider, kadınların ise itaatkâr olduğu fikri hem aile yapısında hem de kamusal alanda cinsiyet

[7] Kendilerine atfettikleri görev ve misyonlar oldukça net bir şekilde birbirinden farklı olsa da yerleşik kültür, kadın dayanışması etrafında şekillenmiş organizasyon, platform, vakıf ve dernekleri genellikle birer feminist oluşum olarak görme ve değerlendirme eğilimindedir. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde (TDV) faaliyetlerini sürdüren KAGEM, aktivist girişimleri ve feminizmi yerleşik kılma çabalarıyla bilinen HAVLE, kadın farkındalığını hükümetin dindar-muhafazakâr kodları içinde açımlayan KADEM ve farklı bir vizyonla Müslüman kadın sorunlarını sürekli gündeminde tutan HAZAR, kendi aralarındaki rol ve misyon farkına rağmen birlikte anılmalıdır.

rollerini belirlerken, Kur'an'ın özünde var olan kadın-erkek arasındaki ilişkilerde karşılıklı rıza, saygı ve adalet ilkelerinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Müslüman feministler bu yorumları tarihsel ve bağlamsal okumalardan yoksun bularak eleştirmekte, modern feminist teoriler ise bu yaklaşımların yeniden yapılandırılmasını ve dinî metinlerin bağlamsal/tarihsel okunmasıyla cinsiyet adaletinin daha görünür kılınmasını talep etmektedir. Bu eleştirel yaklaşım, Kur'an'ın temel mesajında var olan eşitlikçi ve adaletli perspektifin yeniden keşfedilmesini ve günümüz toplumsal gerçekliğinde hayat bulmasını amaçlamaktadır.

Refah Siyaseti ve 28 Şubat

Müslüman kadınların ve erkeklerin kamusal rol ve statülerinin yeniden inşasında, Milli Görüş[8] geleneğine bağlı siyasal oluşumların etkisi oldukça önemlidir. Dindar-muhafazakâr ve İslamcı eğilimlerin yanı sıra çeşitli ve farklı İslami akımları bir arada buluşturmayı başaran bu gelenek, kadınların kamusal alanın seküler dünyasına dahil olma çabalarını teşvik etmiş ve pek tabiidir ki bu süreci hızlandırmış olabilir.

1980'lerin sonu ve 90'ların başında Refah Partisi, kadınları merkeze alan stratejiler geliştirerek, dindar kadınların siyasal ve toplumsal alanda daha görünür hale gelmesini sağladı. Bu stratejilerde, kadınların İslami değerler çerçevesinde aile ve ahlak temelli rollerle tanımlanması ön plandaydı. Siyasal kampanyalarda 'hanım komisyonları' ve mahalle örgütlenmeleriyle aktif hale getirilen kadınlar, toplumsal değişimin taşıyıcıları olarak konumlandırıldı. Ancak bu görünürlük, bireysel hak temelli bir yaklaşım yerine, İslam toplumunun dinî ve ahlaki bütünlüğünü korumaya odaklanan kolektif bir temsil biçimiyle şekillendi (Yılmaz, 2015).

Kadınların bu süreçteki varlığı, modernleşmenin ahlaki yozlaşmasına karşı bir direniş sembolü olarak kurgulandı. Refah Partisi, kadın-

[8] Milli Görüş, Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam'ın toplumsal ve siyasal hayatı şekillendirmesi gerektiğini savunan, Necmettin Erbakan'ın liderliğinde "manevi kalkınma" ve "adil düzen" kavramlarıyla Batı'ya karşı yerli ve milli bir kalkınma modelini öne çıkaran bir hareket olarak ortaya çıkmış, 1970'te Milli Nizam Partisi ile başlayıp sırasıyla Milli Selamet Partisi (1972), Refah Partisi (1983), Fazilet Partisi (1997) ve Saadet Partisi (2001) ile devam eden süreçte dindar-muhafazakâr kesimin sesi olarak Türkiye siyasetinde önemli bir yer edinmiş ve toplumsal alanda İslamî değerlerin yeniden canlandırılmasına öncülük etmiştir. Ülkenin son 20 yılına damgasını vuran AK Parti ise Milli Görüş hareketinden ayrılan ve kendilerini "muhafazakar demokrat" olarak tanımlayan bir grup tarafından 2001 yılında kurulmuştur. Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki parti, Milli Görüş'ün bazı politikalarını devam ettirmekle birlikte genellikle farklı bir çizgi benimsemiştir.

ları pasif rollerden çıkarıp, dinin ve toplumsal ahlaki düzenin savunucuları olarak sahaya taşırken, bu strateji feminist teorilerin bireysel hak ve cinsiyet eşitliği vurgusundan uzak kaldı. Kadınlar, daha çok manevi görev ve toplumsal sorumluluklarla tanımlandı; aile içindeki rollerinin İslami değerlerin korunmasındaki işlevi ön planda tutuldu[9].

Bununla birlikte Refah Partisi'nin politikaları, kentli entelektüel kadınlar ile Anadolu'nun geleneksel dindar kadın profili arasında sınıfsal ve kültürel farkları açığa çıkardı. Şehirli, eğitimli ve siyasal bilince sahip kadınlar kamusal alanda görünürlük kazanırken, kırsal bölgelerdeki kadınlar daha çok mahremiyet ve aile odaklı yaşam tarzını sürdürdü. Buna rağmen, İslami kimlik temelinde oluşturulan ortak aidiyet zemini, farklı sınıflardan kadınları bir araya getirerek başörtüsü mücadelesi ve toplumsal temsiliyet üzerinden yeni bir dayanışma hattı yarattı.

1997'deki 28 Şubat süreci[10], dindar kadınlar için dönüm noktası oldu. Başörtüsü yasağı, özellikle üniversitelerdeki başörtülü öğrencilerin eğitim haklarını sınırlandırdı ve onların kamusal alandaki görünürlüklerini engelledi. Bu baskı, dindar kadınların hem dinî kimliklerini savunmasını hem de toplumsal cinsiyet rollerini yeniden yorumlamasını zorunlu kılan yeni bir süreci başlattı. Başörtüsü, bu süreçte sadece

[9] Çalışma esnasında gerçekleştirilen görüşmelerden birinde söz konusu durum şöyle özetlenmektedir: "Zira RP ile cin şişeden çıktı ve şişeden çıkan cin artık şişeye bir daha girmez. RP döneminde kadınlar evden çıktı; ev ev sokak sokak dava tebliğine/parti propagandasına gittiler/gönderdik. Partide kadın kolları işlerlik kazandı. Yatsıdan sonra tebliğden gelen kadınlara kocaları yemek hazırladı ve bununla iftihar etti/ettik. Kadınlar dava tebliği/parti propagandası yaparken erkekler ya da kadının kayın validesi evde çocuğa baktı. Tanımadığı erkeğe gülümsemenin cinayet veya boşanma sebebi olduğu bir örften kadınların sokakta tanımadığı erkeklere gülümseyerek gül dağıttığı ve takdir gördüğü bir toplumsal süreci başlattık. Oylar yükseldikçe takdirimiz, sevincimiz ve mutluluğumuz arttı. 28 şubatta kadınları ateş hattına sürdük ve erkekler olarak sipere yattık. Bazen bir gösteride onların yanında olmakla ya da onlara övgü düzmekle yetindik, en iyilerimiz el ele tutuştu. Kendi elimizle, evde uslu uslu oturan, mutlu mesut çocuğuna bakan, dört gözle kocasının işten eve dönmesini gözleyen, Erdem Bayazıt'ın deyişiyle, *"Göğüsleri Çukurova gibi münbit/Dağ gibi otururlar evlerinde/Limanlar gemileri nasıl beklerse/Öyle beklerler erkeklerini/Yaslandın mı çınar gibidir onlar/Sardın mı umut gibi"* olan kadınlarımızı, üstelik cihad kadınlara değil erkeklere farzdır deyip dururken, bütün tecrübesizlikleri ve fıtri samimiyetleriyle Kemalizm'in en sert çatışma ortamına sevk edip arkalarında saklandık. Kadınların bu başarısının ardından elbette erkeklere bir fatura çıkarılacak, muhakkak bunun bir sonucu da olacaktı. Dolayısıyla ben bu değişim ve dönüşümü daha çok sosyolojiyle ilgili görüyorum. Sosyal değişimin bizi getirdiği bu kavşakta *"Eski hal muhal ya yeni hal ya izmihlal"* diyorum."

[10] 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısıyla başlayan süreç, Türkiye'de laiklik ilkesini koruma gerekçesiyle başta Refah-Yol hükümeti olmak üzere dindar-muhafazakâr kesimlere yönelik yoğun baskıların uygulandığı, Necmettin Erbakan'ın başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldığı, imam hatip liselerine ve başörtüsü kullanımına getirilen kısıtlamalar ile kamusal alanda dindar bireylere karşı ayrımcı politikaların uygulandığı ve demokrasi tarihine "post-modern darbe" olarak geçen bir dönem olmuştur.

bir inanç pratiği değil aynı zamanda patriyarkal sınırlamalara karşı bir direniş simgesine dönüştü. Kadınlar, eğitim, kariyer ve siyasal katılım taleplerini dile getirirken modern hak söylemlerini benimseyerek bireysel özgürlük mücadelelerini yeni bir boyuta taşıdı (Gümüş, 2022; Yılmaz, 2015; Şişman, 2012).

28 Şubat süreci, dindar kadınların dinî metinleri ve otoriteleri sorgulamasını hızlandırmıştır. Başörtüsü yasakları nedeniyle kamusal alandan dışlanan kadınlar, dinî normları modern haklar çerçevesinde yeniden yorumlamaya başlamış, özellikle Amine Vedûd-Muhsin ve Asma Barlas gibi İslami feministlerin eleştirel yaklaşımlarından etkilenerek, dinî otoritelerin kendilerine verdikleri destekle kamusal alandaki rolleri arasındaki çelişkiyi sorgulamışlardır (Güç, 2019: 404). Böylece Türkiye'deki İslami feminizm, başörtüsü yasağı gibi politik konular üzerinden gelişmiş, zamanla ataerkil sistemin eleştirisine evrilmiştir (Altıparmak, Budak 2020: 30-32).

Bu süreçte dindar kadınlar, bireysel mağduriyetlerini ortak bir kimliğe dönüştürerek kadın dayanışmasını güçlendirdi. Kadın dernekleri, öğrenci platformları ve hukuk mücadelesi yürüten yapılar, hak savunuculuğunu hem hukuki hem de entelektüel düzeyde yeni bir zemine taşıdı. Laik feminist çevrelerle doğrudan ortaklık kurulmasa da hak temelli söylemler benimsenerek kadınların özgün bir adalet arayışı ortaya kondu.

28 Şubat sonrası dönemde dindar kadınlar, geleneksel 'sessiz ve görünmez' kadın imajını terk ederek, eğitimli, haklarını talep eden ve entelektüel tartışmalara katılan bir profile büründü. Dinî metinlerin eleştirel yorumlanması, kadınların dinî bilgi üretimine daha fazla katılımını sağladı. Başörtüsü yasağının kalkmasının ardından, bu kadınlar akademi ve siyasette daha görünür hale geldi. Ancak bu mücadele, modern feminist söylemlerle tam olarak örtüşmeyen, patriyarkal dinî yorumlarla da uyumlu olmayan özgün bir karakter taşıdı.

Devlet Feminizmi

İslam dünyasında ve Türkiye'de toplumsal cinsiyet tartışmalarının ilk önemli evresi, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında modernleşme süreciyle başlamıştır. Bu dönemde özellikle kadınların eğitimi, çok

eşlilik ve örtünme gibi konular etrafında şekillenen tartışmalar, daha çok modernist İslami/İslamcı düşünürler tarafından yürütülmüştür. Osmanlı'nın son döneminde kadın dergileri ve cemiyetleri aracılığıyla görünürlük kazanan bu tartışmalar, kadınların toplumsal konumunu iyileştirmeyi hedeflerken, geleneksel aile yapısını ve İslami değerleri koruma kaygısını da taşımıştır. Özellikle kadınların eğitim hakkı konusunda dönemin aydınları arasında geniş bir mutabakat oluşmuş, ancak bu talepler çoğunlukla 'iyi anne ve eş yetiştirme' amacıyla meşrulaştırılmıştır.

1920'lerden itibaren 'devlet feminizmi' olarak adlandırılabilecek ikinci evrede, özellikle Türkiye'de Cumhuriyet reformları kadın haklarını modernleşme projesinin merkezine yerleştirmiştir. Bu dönemde kadınlara siyasal hakların verilmesi (seçme/seçilme), medeni kanunun kabulü ve kamusal alanda görünürlüklerinin artması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak bu süreç, toplumun geniş kesimlerinde bir karşılık bulmakta zorlanmış, kentli seçkin sınıfla sınırlı kalmıştır. Muhafazakâr kesimler bu değişimi tepeden inmeci bir dayatma olarak algılamış, süreci bütün çeşitliliğine rağmen geleneksel değerlere yönelik bir tehdit olarak görmüştür.

1980'lerden sonra başlayan üçüncü evrede ise İslami canlanmanın yükselişiyle birlikte yeni bir tartışma zemini oluşmuştur. Bu dönemde özellikle başörtüsü meselesi etrafında şekillenen kamusal alan tartışmaları, muhafazakâr kadınların kendi seslerini duyurabilecekleri yeni bir söylem geliştirmelerine imkân tanımıştır. İslami feminist perspektifin gelişimiyle, geleneksel cinsiyet ve erkeklik rollerinin İslami referanslarla sorgulanarak, geleneksel erkek otoritesinin meşruiyetinin tartışmaya açıldığı görülmektedir.

2000'li yıllardan itibaren küreselleşmenin etkisiyle toplumsal cinsiyet tartışmalarının daha karmaşık bir hal aldığı, muhafazakâr kesimlerde bile geleneksel rollerin sorgulanmaya başladığı ve kadınların eğitim ile iş hayatına katılımının tartışmasız kabul gördüğü bir süreç yaşanmaktadır. Ancak bu değişim, muhafazakâr erkeklerde kimlik tartışmalarına yol açıp geleneksel otorite kalıplarının sarsılmasıyla yeni gerilimler doğurmuştur. Günümüzde ise sosyal medyanın da etkisiyle bu tartışmalar daha görünür hale gelerek hem kadınlar hem de erkekler için yeni kimlik arayışlarını tetiklemektedir.

Beden, Mahremiyet ve Kamusal Alan

Başörtüsü ve tesettür meselesi, modern İslam toplumlarında beden politikalarının en görünür ve tartışmalı alanını oluşturmaktadır. Bu pratik, sadece dinî bir yükümlülük olarak da değil aynı zamanda kadın bedeninin kamusal görünürlüğünü düzenleyen toplumsal bir kod olarak işlev görmektedir. Örtünmenin mahremiyeti koruma ve iffeti temsil etme boyutu, geleneksel İslami söylemde öteden beridir merkezi bir yer tutmaktadır.

Bütün bu tartışmalarda dikkat çeken nokta, beden politikalarının ve mahremiyet anlayışının büyük ölçüde kadın bedeni üzerinden tanımlanması, erkek bedeninin ise adeta görünmez kılınmasıdır. Bu asimetrik durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin beden politikaları üzerinden yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Modern dönemde başörtüsü, kimlik politikalarının ve modernleşme tartışmalarının odak noktalarından biri haline gelmiştir. Özellikle eğitimli kentli müslüman kadınlar için başörtüsü, dinî kimliklerini modern hayat içinde görünür kılmanın bir aracı olarak yeni anlamlar kazanmıştır (Göle, 1992)

Ne var ki tesettürün modernleşme sürecinde geçirdiği dönüşüm, geleneksel mahremiyet anlayışının yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Modern kent hayatının getirdiği yeni ilişki biçimleri, geleneksel örtünme pratiklerinin yeni formlarla şekillenmesine, anlam ve değer bağlamında dönüşmesine yol açmıştır.

Kadınların kamusal alanda yer alma hakları, modern İslam toplumlarının en çetin tartışma konularından biri olmaya devam etmektedir. Geleneksel yaklaşımlar, kadınların kamusal katılımını sınırlandıran bir tavır sergilerken, modern yorumlar bu katılımı meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, özellikle oryantalist bir perspektiften tesettür ya da başörtüsüne bakan yaklaşımlarda gözlemlenen ikircikli tutum dikkat çekicidir. Modern seküler perspektif, başörtüsüne yönelik tutumunu hoşgörü çerçevesinde konumlandırmaya çalışsa da bu tavır çoğunlukla oto-oryantalist bir yaklaşım üzerinden şekillenmektedir. Bu tutum, kadınların başörtüsünü moderniteye uyumlu bir "tolerans" nesnesi olarak görme eğilimini güçlendirmekte ve meselenin daha derin toplumsal ve kültürel dinamiklerini göz ardı etmektedir (Okutan, 2019).

Başörtüsü yasağı deneyimi, özellikle Türkiye örneğinde, kamusal alan tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Bu yasak, modernleşmeci devlet politikalarının kadın bedeni üzerinden yürüttüğü bir dönüştürme projesini temsil etmektedir.

Modern kentsel mekanların cinsiyetsiz yapısı ile İslami mahremiyet anlayışı arasındaki gerilim, alışveriş merkezleri ve toplu taşıma gibi kamusal alanlarda kadın-erkek bir arada bulunma zorunluluğunu doğurmuş ve bu durum geleneksel mahremiyet kodlarının yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Modern reform yanlıları, kadınların kamusal katılımını desteklerken kimileri tam bir sekülerleşmeyi savunmuş, kimileri ise İslami hassasiyetlerle modern hayatı uzlaştırmanın yollarını aramıştır. Kamusal alanda kadın görünürlüğü artık geri döndürülemez bir gerçeklik haline gelmiş olsa da bu görünürlüğün biçimi ve meşruiyeti konusundaki tartışmalar hâlâ sürmektedir.

Modern İslami düşüncenin karşı karşıya olduğu temel zorluklardan bir diğeri de kadınların kamusal katılımı ile geleneksel mahremiyet anlayışı arasındaki dengeyi kurma çabasıdır. Bu denge arayışı hem teorik düzeyde yeni yorumların geliştirilmesini hem de pratik düzeyde yeni yaşam biçimlerinin üretilmesini zorunlu kılmaktadır.

Tartışma: Eski ve Yeni Sorular

İslam dünyasında toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel 'hikmet' ve 'teslimiyet' anlayışından modern sorgulama pratiklerine doğru köklü bir dönüşüm geçirmektedir. Buradaki 'teslimiyet', müslümanların cinsiyet rollerini ilahi hikmetin bir tezahürü olarak kabul edip sorgulamaya ihtiyaç duymadan benimsediği tarihsel duruma işaret etmektedir. Modern dönemde müslüman erkekler ve kadınlar, geleneksel rollerini yeniden yorumlama ve anlamlandırma sürecinde karmaşık bir gerilim yaşamaktadır. Bu gerilim, bir yandan İslami feminist hareketlerin dinî metinleri yeniden yorumlama çabalarıyla, diğer yandan geleneksel yapıların direnciyle şekillenmektedir.

Modernleşme sürecinde özellikle kentli müslüman kadınların eğitim, çalışma hayatı ve kamusal görünürlük talepleri, geleneksel erkeklik rollerini derinden sarsmıştır. İslami feminizm, bu dönüşümü dinî referanslarla açıklamaya ve temellendirmeye çalışırken, erkeklerin geleneksel otorite pozisyonlarının sorgulanması da başka bir kimlik krizini tetiklemiştir. Başörtüsü ve mahremiyet gibi geleneksel pratikler,

modern yaşam koşullarında yeni anlamlar kazanırken, dinî liderlik ve temsiliyet konuları da eleştirel bir perspektifle ele alınmaya başlanmıştır. Türkiye özelinde 28 Şubat süreci ve sonrasındaki gelişmeler, müslüman kadınların hem dinî kimliklerini koruma hem de modern haklar talep etme noktasında özgün bir mücadele hattı geliştirmelerine yol açmıştır. İslam dünyasında toplumsal cinsiyet rolleri artık sadece dinî referanslarla değil, modern toplumsal gerçeklikler ışığında da yeniden yorumlanmakta ve bu süreç kadınlar için olduğu kadar erkekler için de yeni birtakım kimlik arayışlarını beraberinde getirmektedir.

Batı'da erkek-kadın arasındaki ayrışma, Sanayi Devrimi'yle başlayan ve modernleşmeyle derinleşen karmaşık bir toplumsal sürecin ürünüdür. İlk olarak erkeklerin fabrika çalışanı, kadınların ise ev içi alanla sınırlandırılmış bireyler olarak konumlandırılması, temel bir kopuşu başlatmıştır. Bu ayrışma, feminist hareketin ilk dalgasıyla politik bir nitelik kazanmış, kadınların oy hakkı mücadelesi geleneksel erkek otoritesini sarsmıştır. 1960'larda yükselen ikinci dalga feminizmle birlikte "kişisel olan politiktir" sloganı, özel alan-kamusal alan ayrımını radikal biçimde sorgulamış, 1970'lerde kadınların iş hayatına kitlesel katılımı ve ekonomik bağımsızlık kazanması, geleneksel aile yapısını dönüştürmüştür. Postmodern dönemde cinsiyet kimliklerinin akışkan ve inşa edilmiş olduğu fikri yaygınlaşırken, hegemonik erkeklik kavramı eleştirel çalışmaların odağı haline gelmiştir. Teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşüm sürecinde yeni iletişim biçimleri, cinsiyetler arası ilişkileri radikal şekilde değiştirmiş, özellikle Z kuşağının geleneksel cinsiyet rollerini reddetmesi ve yeni kimlik arayışları, liberal ekonominin bireyselleşme vurgusu ve post-modern değerlerin etkisiyle, cinsiyetler arası duygusal mesafeyi ve yabancılaşmayı derinleştirmiştir.

Feminist hareketlerin erkek kurumlarına yönelik çağdaş öfkesi, derin bir tarihsel ve kültürel birikimin sonucudur. Bu öfkenin kökeninde, erkek egemenliğinin kadınları kamusal alandan sistematik dışlaması, eğitim ve meslek edinme haklarını kısıtlaması ve kadın bedenini kontrol etmesi yatmaktadır. Hristiyanlığın kadını *'ilk günah'*la ilişkilendiren yorumu ve kilise kurumunun patriyarkal yapısı, dinî temelli bir öfkeyi beslerken, Aydınlanma düşüncesinin akıl-duygu ikiliğini erkek lehine kurgulaması ve bilimsel rasyonaliteyi eril bir özellik olarak tanımlaması da entelektüel alanda gerçekleşecek bir hesaplaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri içinde kadın emeğinin

görünmez kılınması ve değersizleştirilmesi bu öfkeyi iyice derinleştirmiş, günümüzde bu tarihsel birikim, şirketlerden siyasi kurumlara, eğitimden medyaya kadar erkek egemen yapılara karşı radikal bir eleştiriye dönüşmüştür. Dijital platformlarda ve sosyal medyada daha görünür hale gelen bu tepki, eşitlik talebinin ötesine geçerek erkek egemen kurumların tamamen dönüştürülmesini isteyen bir noktaya ulaşmıştır.

Feminizmin İslam toplumlarında taban bulması, paradoksal bir süreci yansıtır. İslam'ın kadınlara tanıdığı haklar ve yaşam alanı, tarihsel olarak diğer dinlere kıyasla daha geniş olmasına rağmen, müslüman kadınlar hem bu hakları modern bağlamda yeniden yorumlamak hem de feminist söylemi kendi mücadelelerinde stratejik bir araç olarak benimsemek yoluna gitmiştir. Bu durum, özellikle kolonyal dönemde Batı'nın İslam toplumlarını 'geri kalmış' olarak damgalaması ve kadın haklarını modernleşmenin bir ölçütü olarak sunmasıyla başlamıştır. İslami feminist hareket, seküler feminizmin din karşıtı tutumunu reddederken, geleneksel ataerkil yorumları da eleştirerek kendine özgü yeni bir güzergahta farklı bir yol geliştirmiştir. Bu hareket, Kur'an'ın özünde var olan cinsiyet eşitliği mesajını yeniden keşfetmeyi ve modern bağlamda yorumlamayı hedeflerken, İslam'ın kadın haklarına verdiği önemi vurgulamış, ancak bu hakların tarihsel süreçte erkek egemen yorumlarla nasıl daraltıldığını da mütemadiyen göstermeye çalışmıştır. Böylece feminizm, İslam toplumlarında seküler bir ideoloji olmaktan çıkıp, dinî metinlerin yeniden yorumlanması ve kadın hakları mücadelesinin İslami referanslarla meşrulaştırılması için bir araç haline gelmiştir. Bu dönüşüm, özellikle kentli, eğitimli müslüman kadınlar arasında güçlü bir karşılık bulmuş ve geleneksel dinî otoritelerin erkek tekelini sorgulayan yeni bir entelektüel hareketin doğmasına yol açmıştır.

Bununla birlikte İslami feminist teorinin sahiciliği yer yer de tartışmalı bir mesele olmaktan kendini kurtaramamıştır. Bu hareket bir yandan İslam'ın özgün mesajını kadın hakları perspektifinden yeniden yorumlama çabası gösterirken diğer yandan da Batı kaynaklı feminist metodolojileri İslami bağlama uyarlama girişimi olarak görülebilir. Hareketin paradoksal yönü, eleştirdiği ataerkil yapıları sorgularken kullandığı araçların büyük ölçüde Batı düşünce geleneğinden alınmış olmasıdır. İslami feministler Kur'an ve Sünnet'i yeni bir okumaya tabi

tutarken, feminist teorinin kavramsal çerçevesini kullanmakta, bu da hareketin özgünlüğü ve sahiciliği konusunda birtakım soru işaretleri uyandırmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet, ataerkillik ve kadının özgürleşmesi gibi modern kavramların İslami literatüre dahil edilmesi, geleneksel düşünce yapısıyla uyumsuzluk yaratmaktadır. Bununla birlikte, hareket müslüman kadınların gerçek sorunlarına çözüm üretme potansiyeli taşımakta, ancak bunu yaparken İslam'ın kendi iç dinamiklerinin yanı sıra modern feminist paradigmanın araçlarına da ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, hareketin İslami özgünlükten çok, modernist bir uyarlama çabası olduğu eleştirisini güçlendirmektedir.

Kabul etmek gerekir ki feminist eleştirinin İslam toplumlarındaki rolü ve gerekliliği, karmaşık bir gerçekliğe de işaret etmektedir. Müslüman toplumlarda kadınların yaşadığı sorunları görünür kılma ve bu sorunlara çözüm üretme noktasında, feminist eleştiri önemli bir katalizör işlevi görmüştür. Ancak buradaki asıl mesele, İslam'ın kendi kaynakları ve dinamikleriyle bu sorunları çözme potansiyelinin neden gerçekleşemediğidir. Kur'an ve Sünnet'in ana ilkelerinde var olan adalet, merhamet ve eşitlik vurgusunun nasıl olup da tarihsel süreçte erkek egemen yorumlarının gölgesinde kaldığının cevabı hâlâ muallaktadır. Bu durumda feminist eleştirinin yokluğunda, geleneksel dinî yapıların kendi içinden bir özeleştiri, ihya, tecdid ya da ıslah hareketi geliştirme olasılığı oldukça zayıf görünmektedir. İslam'ın özünde var olan adalet ve merhamet iklimi, kadınların ikincilleştirilmesine karşı güçlü bir potansiyel taşısa da bu potansiyelin harekete geçirilmesi için dışsal bir itici güce her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada feminist eleştiri, İslami düşüncenin kendi kaynaklarına dönüp yeniden yorumlama yapmasını tetikleyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla feminist eleştirinin, İslam'ın özündeki eşitlikçi ve adaletçi mesajın yeniden keşfedilmesinde paradoksal bir şekilde yapıcı bir rol oynadığını söylemek de hakkı teslim olacaktır.

Günümüzde toplumsal cinsiyet tartışmalarının geldiği nokta, yapıcı diyalog imkanlarını giderek daraltmaktadır. Tarafların kendi mevzilerine çekilmesi, özellikle 'müslüman erkek' kavramının içeriğini boşaltırken hem erkekleri hem de kadınları doğal olmayan rollere sürüklemektedir. Modern feminist eleştiri mevcut sorunları görünür kılmada başarılı olsa da ortaya çıkan kutuplaşma ve karşılıklı öfke, sağlıklı bir toplumsal düzen kurma olasılığını zayıflatmaktadır.

Tarafların birbirlerine karşı geliştirdikleri yeni kavramlar, argümanlar ve kinle yüklü hafıza zincirleri, geleceğe dair yapıcı bir tahayyül sunmaktan uzaktır. Bu bölünmenin sürdürülebilir olmadığı açıktır; zira ne feminist hareketin radikal talepleri ne de geleneksel yapıların katı direnci, modern toplumun karmaşık gerçekliğiyle başa çıkabilecek çözümler üretebilmektedir. Bu durumda acil ihtiyaç, tarafların birbirlerini dinleyebileceği, karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı yeni bir diyalog zemininin oluşturulmasıdır. Aksi takdirde, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden derinleşen bu ayrışma, müslüman toplumların sosyal dokusunda onarılması güç yaralar açmaya devam edecektir.

İslam dünyasında cinsiyet tartışmalarının çok katmanlı ve karmaşık yapısı, klasik çözüm yollarının yetersizliğini açıkça göstermektedir. Müslüman erkek ve kadın kimliklerinin artık tek bir referans sistemi içinde ele alınamayacağı gerçeği, küresel etkileşimlerin, neoliberal müdahalelerin, uluslararası provokasyonların ve İslamofobinin yarattığı çok boyutlu baskılarla daha da belirginleşmiştir. Cinsiyet rejimlerinin küresel taleplere açık bir gevşeklikte ilerlemesi karşısında, geleneksel ulemanın klasik yaklaşımlarıyla çözüm üretmesi artık mümkün görünmemektedir. İslam'ın bu noktada sadece tarafların çıkarlarına göre parçalanabilecek bir miras değil, bilakis mevcut gerilimi çözebilecek iddialı bir yol gösterici olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Sorunların çok katmanlı yapısı, bütüncül ve yenilikçi bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda İslam'ın temel kaynaklarına dönüş ile modern dünyanın gerçeklerini göz ardı etmeyen, yerel ve küresel dinamikleri göz önünde bulunduran hem geleneksel bilgi birikiminden yararlanan hem de çağdaş yorum metodolojilerini kullanan yeni bir söz dizimine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, toplumsal cinsiyet meselelerini sadece fıkhi ya da teolojik bir mesele olarak değil, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik boyutlarıyla da ele alan hatta bütün bu çeşitliliği İslam içinde bir temele bağlayan bütüncül bir yaklaşımı benimsemelidir.

Müslüman toplumların temel kaynaklarla kurdukları ilişki giderek pragmatik bir karaktere bürünmekte, din kendi tanımladığı anlamıyla bir *'ed-din'* olmaktan çıkarak işlevsel bir referans aygıtına dönüşmektedir. Bu durumda kadınlar, geleneğin baskısından kurtulmak için Kur'an'a yaslanırken, erkekler ise geleneğin otoritesini teyit etmek amacıyla aynı kaynaktan güç alma ihtiyacı hissetmektedir. Tarafların kendi çıkarları doğrultusunda kutsal metni araçsallaştırması, dinin

özgün misyonundan uzaklaşılmasına ve toplumsal sorunların çözümünde dinin gerçek katkısının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu pragmatik yaklaşım, İslam'ın cinsiyet meselelerindeki dönüştürücü ve iyileştirici potansiyelini hızla zayıflatmakta, dinî söylemi güç ilişkilerinin bir aracı haline getirmektedir.

İslam dünyasında cinsiyet meselelerinin çözümü için her şeyden önce bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Müslüman kadınların ve müslüman erkeklerin feminizm dolayımında netleşen ve altı çizilen kimliklerinin İslam içinde bütünleyici-tamamlayıcı bir pozisyonda bir araya gelebilmesi, sadece sosyolojik analizlerle değil, derin bir tefekkür ve tezekkür süreciyle ancak mümkün olabilir. Bugün ilgili kaynaklara erişim ve tarihsel-kültürel-dinsel gerçekliği içinden geçtiğimiz dünyanın temel kabulleri içinde yeniden takdim edebilmek için sorunun sadece sosyolojiye bırakılması yetersiz kalacaktır. Bunun yerine, olayları çok boyutlu bir şekilde değerlendiren, İslam'ın özündeki adalet ve merhamet ilkelerini modern gerçeklikle buluşturan yeni bir yol tutturmak gerekmektedir. Bu yeni yaklaşım hem geleneksel birikimi yeterince değerlendirebilmeli hem de modern dünyanın getirdiği sorunlara teslim olmadan yaratıcı çözümler üretebilmelidir. Tarafların pragmatik yaklaşımlarını aşan, dinin bütüncül mesajını merkeze alan ve cinsiyet meselesini sadece güç ilişkileri üzerinden değil, insani ve ahlaki boyutlarıyla ele alan yeni bir perspektife acilen ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak şu söylenebilir: İslam dünyasında cinsiyet meselesi "hikmet" ve "teslimiyet" temelli geleneksel yaklaşımdan "nasıl?" ve "neden?" sorularının öne çıktığı modern bir tartışma zeminine evrilmiştir. Bu dönüşüm sürecinde müslüman erkekler ve kadınlar kendi kimliklerini yeniden tanımlama ve konumlandırma çabasına girişmiştir. Ancak bu çaba her iki tarafın da temel kaynaklara pragmatik yaklaşımı ve dinî referansları kendi pozisyonlarını güçlendirmek için araçsallaştırması nedeniyle sahih ve sağlıklı bir zemine oturamamıştır. Küresel etkileşimler, neoliberal müdahaleler, İslamofobi gibi dış etmenler de bu süreci bulandırmış, dahası karmaşıklaştırmıştır. Öyle anlaşılıyor ki çözüm, ne ulemanın uzun süre tekrar ede ede zihinsel bir seciyeye dönüştürdüğü, hayatın gerçekliklerinden kopuk ve yaşamı

ıskalayan farazi yaklaşımlarında ne de modern feminist teorilerin usul ve dayanaktan yoksun bir keyfilikle İslam'a uyarlanmasında yatmaktadır. Halbuki ihtiyaç duyulan bütünleyici ve bütüncül bir perspektifle dinin maksadına uygun olarak güncel gerçekliği buluşturan, derin bir tefekkür ve tedebbür sürecinden geçmiş yeni bir paradigmadır. Bu paradigma, cinsiyet meselesini güç ilişkilerinin teşhis, müzakere ve izalesine odaklanmanın ötesine geçerek ele almalı ve perspektifinin gereğine uygun olarak tarafların birbirini dışlayan değil tamamlayan bir konumda buluşmasını sağlamalıdır. Böylelikle bu tartışma dini insani varoluşun temel kodlarını hatırlatan bir hidayet rehberi olarak benimseyen müslüman erkekler ve kadınların dinî kaynaklarla kurdukları sahihlik kaygısını güden samimi ilişki ile usul ve esaslar zemini üzerinde yükselecektir.

Kur'an'ın istediği ve Sünnet'in onayladığı şey, geleneğin hem geçmişi canlı bir biçimde hatırlayıp sürdürmesi hem de günümüzün değişen koşullarını takip edebilecek bir esnekliğe sahip olmasıdır. Belki de takip edilmesi gereken ana istikamet budur.

Kaynakça[11]

Albayrak, H. Şule (Ed.) (2019). *Kadın Olmak -İslâm, Gelenek, Modernlik ve Ötesi-*, İstanbul: İz.

Ali, Zahra (2017). *İslâmî Feminizmler,* Çev. Öykü Elitez, 2.b., İstanbul: İletişim.

Altıparmak, Şerife; Budak, Hatice (2020). "İslami Feminizm ve Türkiye'deki Yansımaları", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 21–41.

Altuntaş, Ravza (2023). "İslami Kadınları Temsil Meselesi: Hiyerarşiyi Sorgulayan Kadın İlahiyatçılar", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 169-202.

Ayaz, Hacer (2024). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İdealinde Müslüman Kadın Olmak -Din ve Gelenek Ayrımında İslami Feminizm-,* Ankara: Ankara Okulu.

Ayubi, Zahra. (2020). "De-Universalising Male Normativity: Feminist Methodologies for Studying Masculinity in Premodern Islamic Ethics Texts. *Journal of Islamic Ethics,* Sayı: 4, ss. 66-97.

Barlas, Asma (2017). "Müslüman Kadınlar ve Baskı: Müslüman Kadınlar ve Baskı: Kuran'dan Yola Çıkan Özgürlük Okuması", *İslami Feminizmler*, Ed. Zehra Ali, Çev. Öykü Elitez, 2.b., İstanbul: İletişim, ss. 65-87.

Bayazıt, Saadet (2023). "İslami Feminizm -İslami Feminizm Dinî Bir Hareket midir?-", *Tezkire,* Cilt: 32, Sayı: 86 (Aralık), ss. 97-128.

[11] Kaynakçada Türkçe dışında zikredilen metinlerden YZ teknolojisiyle karşılaştırmalı olarak destek alınmıştır.

Bayındır, Abdülaziz (2012). "İslami Açıdan Toplumsal Cinsiyet", *Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet,* İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar, Cilt: 1, ss. 57-84.

Berger, Peter, L. (2014). "Sekülerizmin Gerilemesi", *Kutsalın Dönüşü,* Ed. Ali Köse, İstanbul: Timaş, ss. 40-59.

Berktay, Fatmagül (1996). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım,* İstanbul: Metis.

Boratav, Hale Bolak; Fişek, Güler Okman; Ziya, Hande Eslen (2017). *Erkekliğin Türkiye Halleri,* İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Bourdieu, Pierre (2015). *Eril Tahakküm,* Çev. Bediz Yılmaz, 2. b., İstanbul: Bağlam.

Carullah, Musa (1999). *Hatun*, Haz. Mehmet Görmez, Ankara: Otto.

Connell, Robert William (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı.

Duderija, Adis; Alak, Alina Isac; Hissong, Kristin (2020). *Islam and Gender: Major Issues and Debates.* London, New York: Routledge.

Duman, Mustafa (2022). *Eril Kültür -Destan ve Hegemonik Erkeklik-,* İstanbul: Kabalcı.

Durakbaşa, Ayşe (1998). "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve "Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,* Ed. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, ss. 29-50.

El-Omari, Dina; Hammer, Juliane; Khorchide, Mouhanad (Ed.). (2020). *Muslim women and gender justice: Concepts, sources, and histories.* Londra: Routledge.

Ercüment, Ayhan (2024). "İslam Modernizminin Bir 'Problem' Alanı Olarak Kadın Konusundaki Eleştirileri Cevaplama Yöntemi", İslami Araştırmalar, Cilt: 35, Sayı: 1, ss. 35-50.

Erkilet, Alev (2012). "Toplumsal Cinsiyet ya da 'Tanrıların Elçileri Olarak Erkekler' Sorunu", İSAV (2012). *Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet,* İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar, Cilt: 1, ss. 309-315.

Gerster, Daniel; Krüggeler, Michael (2018). "Masculinities in World Religions. Some Introductory Remarks", *God"s Own Gender?,* Ed. Daniel Gerster, Michael Krüggeler, Baden-Baden: Ergon Verlag, ss. 7-36.

Gidedns, Antony (1994). *Mahremiyetin Dönüşümü -Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm-*, Çev. İdris Şahin, İstanbul: Ayrıntı.

Göle, Nilüfer (1992). *Modern Mahrem -Medeniyet ve Örtünme-,* İstanbul: Metis.

Görgülü, Ülfet (2013). "Kadınların Kamu İdareciliği Bağlamında Nisa Suresi 34. Ayete Analitik Bir Yaklaşım", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 21, ss. 383-394.

Güç, Ayşe (2019). "İslamcı Feminist Kim? Kavramların Gölgesinde Bir Kadın Söylemi*", Milel ve Nihal,* Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 393-417.

Gümüş, Esra Özdil (2022). *İslamcı Kadının Dönüşümü -Gündelik Hayat ve Sınırlar-*, Çev. Zeynep Tanrıkulu, İstanbul: Lejand.

Gürkan, Senem (2023). *Korunaksız İtimat -İslam İlmihâllerini Kadın Gözüyle Okumak-*, Ankara: Araştırma.

Gürkan, Senem; Barut, Yaşar (2021). "Feminizmden Esinlenen İslami Bir Oluşum: Sisters in Islam (SIS)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi (OKAD),* Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 41-53.

Haifaa, Jawad (2023). "The Fundamental Contradiction Of Islamic Feminism". *Renovatio Journal*, *Renovatio* Journal, 6 Şubat.

Hatemi Hüseyin (1995). *İlahi Hikmet'te Kadın,* 3.b., İstanbul: İşaret.

Havle (2020). *Feminizmin Yerelleşmesi 19-20 Aralık 2020,* Ed. Edibenur Üner, İstanbul: Havle.

Itulua-Abumere, F. (2013). "Understanding Men and Masculinity in Modern Society" *Journal of Social Science Research*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 42-45.

İSAV (2005). *Sosyal Hayatta Kadın,* İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar.

İSAV (2012). *Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet,* İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, I-II, İstanbul: Ensar.

Kandiyoti, Deniz (2011). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Çev. Aksu Bora, Şirin Tekeli ve diğ., İstanbul: Metis.

Kenevir, Fatma; Kurt, Şeyda Koçak (2016). "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Din Temalı Tez Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *dinîAraştırmalar Dergisi*, ss. 347-383.

Kienzl, Lisa (2014). *Religion and Masculinity: An Interpretation of Eric Kripke"s Supernatural as Grand Narrative*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Avusturya: Graz Üniversitesi.

Lloyd, Genevieve (1984). *Erkek Akıl,* Çev. Muttalip Özcan. 3.b. İstanbul: Ayrıntı.

Mernissi, Fatima (2003). *Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza,* Çev. Aytül Kantarcı, Ankara: Epos.

Meyer, J. (2020). "*Investigating the nature of and relation between masculinity and religiosity and/or spirituality in a postcolonial and post-apartheid South Africa*", *HTS Teologiese Studies/Theological Studies,* Cilt: 76, Sayı: 1, Article a5663.

Okiç, Tayyip (1981). *İslamiyet'te Kadın Öğretimi*, İstanbul: DİB

Okutan, Birsen Banu (2017). *Erillik ve Din,* İstanbul: Rağbet.

Okutan, Birsen Banu (2019). "Oto-Oryantalist Söylem ve Başörtülü Müslüman Kadın Kimliği", *Kadın Olmak -İslâm, Gelenek, Modernlik ve Ötesi-*, Ed. H. Şule Albayrak, İstanbul: İz, ss. 364-396.

Ören, Mehmet Furkan (2023). "Toplumsal Cinsiyet ve Cami: Kadınlar Camilerde Platformu Örneği", *KTC Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 210-231.

Özçetin, Hilal (2024). *Ahlakı Giyinmek -Türkiye'de Cinsel Ahlak Üzerine Bir Deneme-*, Çev. Simten Coşar, İstanbul: Metis.

Roose, Joshua M. (2021). "Masculinity and Muslims: Contemporary Debates", *Routledge Handbook of Islam and Gender*, Ed. Ronald Lukens-Bull, Mark Woodward, USA: Stringer, ss. 889-910.

Samier, Eugenie; ElKaleh, Eman (2021). "Towards a model of Muslim women's management empowerment: Philosophical and historical evidence and critical approaches", *Administrative Sciences,* Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 1-24.

Sancar, Serpil (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar -Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler-*, İstanbul: Metis.

Shepherd, Loraine MacKenzie (1998). *Attending to the Other: Feminist Critiques of Theological Method in a Postmodern Era,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto: University of St. Michael"s College.

Siraj, Asifa (2006). "*The Islamic Concepts of Masculinity and Femininity*", Yayınlanmamış *Doktora Tezi,* İskoçya: Glasgow Üniversitesi.

Subaşı, Necdet (2012). "Din ve Kadın Konulu Çalışmalarda Akademik Özgünlük ve Sahicilik Sorunu", *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi,* Cilt: 17, Sayı: 32, ss. 39-55.

Şahin, Muhittin (2018). *Türkiye'de Erkekliğin Dönüşümü -Eğitim, Kültür, Etkileşim-*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Şenat, Fatma Asiye (Ed.) (2023). *Erkek Olmak -İslam, Sabiteler ve Değişken Roller-*, İstanbul: İz.

Şeriati, Ali (1995) *Fatıma Fatımadır,* 4.b., Çev. İsmail Babacan, İstanbul: Dünya.

Şişman, Nazife (2012). "İslam ve Cinsiyet Meselesi -Metodolojik Problemler-", *Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet,* İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar, Cilt: II, ss. 63-79.

Toker, İhsan (2009). "Eşitlik ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri", *Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, ss. 142-165.

Tuksal, Hidayet Şefkatli (2000). *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Otto.

Tuksal, Hidayet Şefkatli (2004). "İslamcı Erkekliğin İnşası: Geleneksel Rollerin İhyası", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 101, ss. 81–88.

Uludağ, Süleyman (1995). *Sufi Gözüyle Kadın,* İstanbul: İnsan.

Utku, Nihal Şahin (2019). "Antik Çağdan İslâm'a Kadın -Tarihî Bir Perspektif-", *Kadın Olmak -İslâm, Gelenek, Modernlik ve Ötesi-*, Ed. H. Şule Albayrak, İstanbul: İz, ss. 115-173.c

Vedûd-Muhsin, Amine (1997). *Kur'an ve Kadın*, Çev. Nazife Şişman, İstanbul: İz.

Wollstonecraft, Mary (2019). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi,* Çev. Duygu Akın, İstanbul: Kafka.

Yıldırım, Kadri (2019). *Kabul ile Red Arasında İslamî Feminizm,* İstanbul: Avesta.

Yılmaz, Metin (2009). "Semrâ bint Nüheyk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, s. 499.

Yılmaz, Rahile (2019). "Sahîh, Mevzu ve Bağlamından Koparılan Hadislerdeki Kadın Algısının Analizi", *Kadın Olmak -İslâm, Gelenek, Modernlik ve Ötesi-,* Ed. H. Şule Albayrak, İstanbul: İz, ss. 207-239.

Yılmaz, Zehra (2015*). Dişil Dindarlık -İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü-,* İstanbul: İletişim.

Zimbardo, Philip; Coulombe, Nikita D. (2015). *Bitik Erkekler: Teknoloji Erkekliği Nasıl Sabote Etti?*, Çev. Tolga Yalur, İstanbul: Pegasus.